TANULMÁNYOK

BENCZE LÁSZLÓ

A CS. ÉS K. 13. HADTEST FŐOSZLOPÁNAK HADMŰVELETEI BOSZNIÁBAN 1878. JÚLIUS 29-TŐL AUGUSZTUS 19-IG

1878 márciusában az Osztrák—Magyar Monarchia kínos külpolitikai helyzetbe került. Az orosz—török háborút lezáró San Stefano-i békében Oroszország tartós megszállás alá helyezte a Balkán keleti részét, kikényszerítette Románia, Szerbia és Montenegró teljes függetlenségét, sőt jelentősen megnövelte az utóbbi két állam területét, a felszabadított Bulgáriának pedig megadta a lehetőséget az önálló nemzeti állam létrehozására. Bosznia és Hercegovina autonómiát kapott. A Monarchia külpolitikájában a Balkán — a francia-porosz háború, illetve a német hegemóniáról való kényszerű lemondás óta — a figyelem középpontjában állt. A nagyhatalmi helyzettel összefüggött a gyarmatszerzés, az osztrák—magyar flottaépítés üteme azonban nem támasztotta alá az igényeket. Így csak a szárazföld kínált területszerzési lehetőséget. Törökország a XIX. századi Európa beteg embere volt, hátrányos külpolitikai helyzetben nem akadályozhatta meg a Balkán meghódításában érdekelt Oroszország és a Monarchia terjeszkedését. Az osztrák—magyar külpolitika elsősorban Boszniát és Hercegovinát akarta megszerezni, katonai megfontolásból is, mert a flotta a keskeny dalmáciai partszakasz biztonságát nem tudta szavatolni. Szükség volt mögöttes területekre. A célt Oroszországgal együttműködve kívánta elérni, ezt szolgálta az 1876-os reichstadti, majd a következő évben a budapesti megegyezés. A San Stefano-i béke azonban eltorlaszolta az utat délkelet felé. Úgy tűnt, hogy a Monarchia nemcsak a gyarmatszerzésben maradt le végérvényesen, hanem hosszú távon területi épsége is veszélyben forog az Oroszország által támogatott balkáni nemzeti államokkal szemben. A bécsi udvar, a legfelső katonai vezetés és az új piacokra vágyó tőkés csoportok egyetértettek abban, hogy a Balkán nyugati részének elfoglalásával nemcsak meg lehet akadályozni az orosz előretörést a térségben, hanem útját lehet állni az egységes délszláv nemzeti állam megalakulásának is. Gróf Andrássy Gyula külügyminiszter — az uralkodó osztályok érdekeinek és törekvéseinek megfelelően — a San Stefano-i béke hatálytalanítását tűzte ki célul. Elnyerte az orosz—osztrák ellentétek elmélyülésétől és az orosz—francia közeledéstől tartó német kancellár, Bismarck, valamint a Boszporusz és a Dardanellák elvesztésétől félő, a Földközi tenger angol hegemóniájára vigyázó angol miniszterelnök, Disraeli támogatását. Kezdeményezésére összeült a berlini kongresszus, amely hatálytalanította a San Stefano-i béke cikkelyeit, de elismerte a létrejött nemzeti államok teljes függetlenségét. A kongresszus felhatalmazta a Monarchiát Bosznia és Hercegovina okkupációjára, továbbá a novibazári tartományban helyőrségek telepítésére és ezzel

hosszú időre lehetetlenné tette az egységes délszláv állam megalakulását. Az orosz pozíciók megnyirbálása, a Földközi tengerhez vezető út elzárása céljából az új Bulgária déli részét visszacsatolta Törökországhoz, továbbá kötelezte Oroszországot, hogy a Balkánról vonja vissza csapatait.[1] Törökország és Oroszország elfogadta a berlini kongresszus határozatait.

A Monarchia 1878 júniusában megkezdte az okkupáció végrehajtására kijelölt csapatai mozgósítását és összpontosítását a török határon.

A szarajevói felkelés

A balkáni nemzeti államok kialakulása együtt járt a török feudalizmus megszűnésével, a mohamedán földbirtokosok uralmának, földtulajdonának felszámolásával. Szerbiában a XIX. század elejétől a török elleni függetlenségi harcok, illetve a török kormány reformjai lehetőséget nyújtottak a jobbágysorban élő szerb parasztoknak, hogy megszerezzék az általuk megművelt földet.[2] A lakosság túlnyomó többségét kitevő görögkeleti parasztokkal szemben a nagyrészt idegen mohamedán földbirtokos osztály nem tudta megvédeni uralmát. A Porta a Szerbiából távozó, vagy menekülő mohamedánok jelentős részét Boszniában telepítette le, elsősorban a Szávához közel fekvő területeken.[3] Bulgáriában a török hadsereg veresége után a zömében más nemzetiséghez tartozó mohamedán földtulajdonosok nagy része elmenekült, a visszamaradtakat az új bolgár állam kényszerítette távozásra. Az elhagyott, elkobzott földeken bolgár parasztok telepedtek le.[4] E két országban a nemzeti állam kialakulása együtt járt az agrárkérdés megoldásával, a vallási ellentétek felszámolásával. Boszniában és Hercegovinában a mohamedán földesurak, bégek, agák és a szabad parasztok, bosnyák származásúak voltak és a XIX. század első harmadától éles harcban védték örökletessé vált birtokaik tulajdonjogát, keresztény jobbágyaik feletti uralmukat mind a görögkeleti és katolikus parasztokkal, mind a szultán reformkísérleteivel szemben. Az 1875-ben kirobbant és csaknem két évig tartó parasztfelkelés során azonban nem nélkülözhették a Porta reguláris csapatainak a támogatását, a török kormány és a mohamedánok közös érdekei háttérbe szorították a közöttük levő ellentéteket. A San Stefano-i béke azonban ismét megerősítette a szeparatista törekvéseket. A latifundiumok birtokosai, a gazdag bégek a békével kapott autonómiát gazdasági céljaik szolgálatába kívánták állítani. A tartományi vezetés birtokában meg akarták védeni a fennálló feudális viszonyokat, amelyeket a nagyhatalmak nyomására kiadott szultáni reformok veszélyeztettek, továbbá vissza akarták szerezni erdőbirtokaikat, amelyeket a szultán erőszakkal elvett tőlük az 1850-es években. Az 1875—77-es parasztfelkelés tapasztalatai, az agrárkérdés megoldásának szerb és bolgár módjai arra kényszerítették őket, hogy kerüljék az éles összeütközést a Portával.

A bosnyák mohamedánoknak a városokban lakó, kevésbé vagyonos része, az ottomán közigazgatás alsó és középső káderei, a katonák, az igazságszolgáltatás

1 Magyarország története. 3. kiadás. Budapest, 1971. II. k. 119. o. *Diószegi István:* Hazánk és Európa. Budapest, 1970. 250—251., 258—261. o.; *Niederhauser Emil:* Forrongó félsziget. Budapest, 1972. 96—97. o.

2 *Berend T. Iván—Ránki György:* Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX—XX. században. Budapest, 1976. 66. o.

3 *Asbóth János:* Bosznia és Herczegovina. Úti rajzok és tanulmányok. Budapest, 1887. 2. k. 4. és 86. o.

4 *Berend—Ránki:* i. m. 67—68. o.

tagjai, a céhekbe szervezett kézművesek és kereskedők, a mohamedán papok[5] radikálisabb megoldást akartak. Szemben álltak az isztambuli vezetéssel és helyi képviselőivel, mert a reformok, majd a katonai vereségek egzisztenciájukat, kiváltságos helyzetüket veszélyeztették. Céljuk a tartományi vezetés megbuktatása, Bosznia és Hercegovina autonómiájának teljes megvalósítása volt. Nagyobb hatalomhoz akartak jutni, hogy privilégiumaik védelmében ne legyenek kiszolgáltatva a Portának. A földbirtokosokénál radikálisabb magatartásukat a szinte kizárólag papokból álló értelmiség irányította. Törekvésükben szerepet játszott a bosnyák nemzeti összefogás hangsúlyozása, amellyel hidat teremtettek a görögkeleti kereskedők és gazdag parasztok felé. Boszniában és Hercegovinában a nemzeti egység megvalósulását súlyos társadalmi és vallási ellentétek akadályozták. A keresztény, különösen a katolikus parasztság, jogfosztott helyzete miatt, nem jutott el az ugyancsak bosnyák mohamedán földbirtokosokkal való érdekközösség felismeréséig. A mohamedán és görögkeleti városi rétegek között, elsősorban Szarajevóban, megkezdődött a közeledés, de a mohamedánok és katolikusok között az ellentétek élesek maradtak.[6] A görögkeletiek zöme paraszt volt, kisebb része városokban élő kereskedő, kézműves. Politikai szerepük megnőtt az orosz—török háború után, mert a győztes Oroszország és Szerbia támogatását élvezték. Céljaikat papjaik határozták meg. Ők is autonómiára törekedtek, de a montenegrói és szerb kapcsolatok erősítésén keresztül egy délszláv állam létrehozásában reménykedtek a görögkeleti vallás primátusa mellett. A római katolikus parasztság az 1875—77-es felkelés vérbefojtása után átmenetileg alig számított politikai tényezőnek. Vezetői, a Monarchia támogatását élvező ferencrendi szerzetesek, egyelőre várakozó álláspontra helyezkedtek, de a tartományi autonómiával, annak konzervatív mohamedán vagy görögkeleti szerb változatával, nem értettek egyet.

Szarajevóban, a tartomány fővárosában, 1878 tavaszán a földbirtokoksok és a mohamedán polgárok elhatározták, hogy a tartományi török vezetéssel szemben együtt lépnek fel.[7] A megegyezés után a város kézműveseri felterjesztést nyújtottak át a kormányzónak, Mashar pasának, amelyben felsorolták panaszaikat. A Boszniában állomásozó fegyveres erők elégtelenségét és elhanyagolt állapotát kifogásolták. A támadás éle, név említése nélkül, elsősorban a kormányzó katonai helyettese, a török Veli pasa és a polgári helyettes, a keresztény Constant pasa ellen irányult. Mashar pasa kénytelen-kelletlen átvette a felterjesztést, mert nem akart a kézművesek mellett kiálló gazdag földbirtokosokkal szembekerülni. Időhúzás céljából keresztülvitte, hogy egy ún. „népi bizottság" jöjjön létre, amelynek a felsorolt panaszok kivizsgálása lett a feladata. Sikerült annyi hivatali vezetőt a bizottságba küldenie, hogy a többség felett rendelkezni tudott[8]. A Portát távírón keresztül tájékoztatta, amely a „népi bizottság" működését tudomásul vette és utasította a kormányzót: kerülje az erőszakos lépé-

5 A városi lakosságról: *Niederhauser Emil:* A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, 1977. 45. o.

6 Az 1879-es, megközelítően pontos népszámlálás adatai szerint mintegy 450 000 mohamedánnal szemben 500 000 görögkeleti és 200 000 római katolikus élt a tartományban. Szarajevo lakosainak száma: 21 400 fő. Ebből 15 000 mohamedán, 3700 görögkeleti, 700 róm. kat. és 2000 izraelita volt. Militär-Statistische Uebersicht von Bosnien und Herzegovina, Staatsdruckerei, Wien, 1881. 6—9. o. (A továbbiakban — Militär-Statistische Uebersicht...)

7 A földbirtokosokat Kapetanović Mehmed bég, a szarajevói kézműveseket az üstkovácsok vezetője Ahmed Nako efendi képviselte. *Dr. Josef Koetschet:* Aus Bosniens letzter Türkenzeit. Hartleben, Wien und Leipzig, 1905. 75. o.

8 *Koetschet:* i. m. 76—77. o., valamint *Thomas Herkalović:* Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina. Milovoj Majcen, Zagreb, 1906. 117. o. A bizottság vezetője, Koetschet és Herkalović szerint, Mustafa Fadilpasić bég dúsgazdag földbirtokos lett. Uo. Wassitsch, a Monarchia szarajevói főkonzulja, Sunula Sokolović efendi, szarajevói ügyész nevét említi a bizottság vezetőjeként. Kriegsarchiv (a továbbiakban — KA), Militärkanzlei 1878 (a továbbiakban — MK) 33-1/40-1. Hadi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1799. doboz.

seket, húzza az időt, ahogy lehet, amíg a berlini kongresszus el nem dönti a tartomány sorsát. Ezzel egyidejűleg meggyorsította a Boszniába irányuló fegyverszállításokat, amelyek áprilisban kezdődtek.[9]

A „népi bizottság" heteken keresztül meddő vitákkal húzta az időt. Július 3-án Andrássy értesítette a Monarchia szarajevói konzulját, Wassitschot, hogy a Monarchia okkupálni fogja Boszniát és Hercegovinát. A konzul kiszivárogtatta a hírt. Másnapra a radikális szárny vezetői, a mohamedán papok, Hadzsi Jamakovićcsal és Hadzsi Lojával az élükön, mozgósították a lakosságot.[10] A boltok, műhelyek zárva maradtak, mindenki a Gazi Huszrev bégről elnevezett mecsethez igyekezett, ahol a reggeli ima után Loja beszédet mondott. Emlékeztetett a szerbiai és bulgáriai mohamedánok sorsára. Vádolta a török kormányt, amiért eladta az országot Ausztriának. A tartományi oszmán vezetés elleni fellépésre szólított fel, hogy az ország védelmét a saját kezükbe vehessék. A felháborodott tömeg a kormányzó palotája ellen vonult, és követelte Veli pasa lemondását.[11] A pasa anatóliai katonákkal és néhány ágyúval szét akarta kergetni a tömeget, továbbá Travnikból távírati úton erősítéseket rendelt a fővárosba. A kormányzó azonban a hangulat lecsendesítése érdekében lemondatta. Helyére ideiglenes parancsnokká a bosnyák származású Ismet Uzunićot nevezte ki.[12] A tüntetők vezetői az ellenállást kerülő Mashar pasától kikényszerítették a tehetetlen „népi bizottság" újjáválasztását is, amellyel ki akarták szélesíteni a mozgalom tömegbázisát. Az új „népi bizottság" 50 főből állt, a mohamedánok 30, a görögkeletiek 15, az izraeliták 3, a római katolikusok 2 helyet kaptak. Loja és Jamaković a bizottságba kerültek. Az 50 fős testület a szarajevói mozgalom irányító szervévé vált.[13] A szarajevói helyőrség azonban egyelőre nem csatlakozott a „népi bizottság"-hoz. A szultánhoz hű tisztek megakadályozták, hogy a fegyver- és lőszerraktárak a felkelés hívei kezébe kerüljenek, s meggátolták, hogy a legénység és a tömeg egymással barátkozzon.[14]

Július 12-én megérkezett a leváltott Veli pasa utóda, Hafiz pasa,[15] egy zászlóalj gyalogos és egy század lovas kíséretében.[16] Vele jött az okkupációval szembeni fegyveres ellenállás híve, a felkelés későbbi szakaszának legkiemelkedőbb vezetője, a taslidzai (Plevlja) mufti, Mehmed Nureddin Semšikadič, akit a tömeg kitörő örömmel fogadott.[17] Másnap a „népi bizottság" és a kormányzó

9 A szállítások nagyságáról az isztambuli francia katonai attasé tájékoztatta Freemant, a szarajevói angol konzult, 1878 júliusában. Az attasé Mitrovicán, (a Szalonikiből induló vasútvonal végállomásán) áthaladva az állomáson 32 vagon fegyvert és lőszert látott. Útközben Szarajevó felé több száz fegyver- és lőszerszállító málhásállatot hagyott maga mögött. Egy mitrovicai vasúti alkalmazott szerint Törökország a szerb háború idején sem szállított ennyi fegyvert Bosznia felé. Freeman angol konzul közlése. KA Alte Feldakten 1878 (a továbbiakban — AFA) 13. Corps (a továbbiakban — 13-) -8-250/72. HL 1757. dob. A fegyverszállítások hírét egy szerb tábornok is megerősítette, Milan szerb fejedelemnek küldött jelentésében, aki a hírt közölte Wrede belgrádi osztrák nagykövettel. KA MK 69-1/30-30. HL 1799. dob.

10 Jamaković magas növésű, szilárd jellemű tanító volt. Koetschet szerint a szarajevói mozgalom szellemi irányítója. (I. m. 86. o.) Hadzsi Loja herkulesi termetű, népszerű pap és szónok volt, a szarajevói szegény mohamedánok kedvence. (*Koetschet:* i. m. 74. o. és *Herkalović:* i. m. 120. o.)

11 Wassitsch július 7-i jelentése. KA MK 33-1/40-2. HL 1799.

12 Uo. és *Koetschet:* i. m. 79—80. o.

13 Wassitsch július 10-i jelentése. KA MK 33-1/40-3. HL 1799. dob.

14 Uo. és *Herkalović:* i. m. 120—121. o.

15 Wassitsch július 15-i jelentése. KA MK 33-1/40-4. HL 1799. dob. Hafiz Törökországban és Franciaországban tanult. Koetschet jól képzett és liberális gondolkodású katonának ismerte meg. *Koetschet:* i. m. 83. o.

16 KA MK 33-1/40-4. HL 1799. dob.: *Herkalović:* i. m. 125. o. Koetschet azt állítja, hogy Hafiz a rend helyreállításához szükséges és megígért négy zászlóalj helyett csak egy század lovast hozott magával, mert indulása előtt ilyen parancsot kapott Isztambulból. *Koetschet:* i. m. 83. o.

17 KA MK 33-1/40-4. HL 1799. dob. Koetschet jól képzett, fanatikus mohamedán vezetőnek ismerte. *Koetschet:* i. m. 84. o. Herkalović szerint a mufti Kapetanović bég sógora volt. *Herkalović:* i. m. 126. o. A mufti a mohamedán bíróságot a Koránon alapuló jogi véleménnyel látta el, amely alapján a kádi (a bíró) ítéletet hozott.

mellett működő, földbirtokosokat és hivatalnokokat magában foglaló tartományi gyűlés közös ülést tartott, amelyen Nureddin beszédet mondott. Figyelmeztette hallgatóit a Szerbiában, majd Bulgáriában bekövetkezett fordulatra, arra, hogy az idegen csapatok bevonulása után a mohamedánoknak el kellett hagyniuk az országot, földjeiket, házaikat. Fegyveres ellenállásra szólította fel hallgatóit, megígérte, hogy Szerbia, Montenegro és Albánia Bosznia segítségére fog sietni. Szent háborúra buzdított Ausztria ellen, amelyben mindenkinek részt kell venni, tekintet nélkül társadalmi és vagyoni helyzetére. Javasolta, hogy aki megtagadja az ellenállást, küldjék száműzetésbe, házát pedig gyújtsák fel. A gyűlés résztvevői a beszéd hatására határozatot fogadtak el az okkupációval szembeni fegyveres ellenállásról. Két szervező bizottságot választottak, egyet a fegyverfogható lakosság összeírására, a másikat az ellenállás anyagi fedezetének megteremtésére.[18]

Hafiz pasa megérkezése után tájékoztatta Wassitschot a hadügyminisztertől kapott feladatairól. Elmondta, hogy a fegyveres ellenállást csak akkor fogja meggátolni, ha a Portától erre utasítást kap. A Porta magatartása pedig attól függ, hogy a Monarchia és Törökország kormányai az okkupáció végrehajtásának módjáról milyen megállapodást kötnek. Abban azonban nem biztos — folytatta — hogy csapatai teljesíteni fogják-e a semleges magatartásra vonatkozó parancsát; közölte, hogy a Boszniában állomásozó zászlóaljak többségét helyi származású katonákkal töltötték fel. E zászlóaljakat nem tudja kivonni a lakosság, a rokonok, ismerősök befolyása alól. Csak a Szarajevóban állomásozó anatóliaiak engedelmességében bizonyos,[19] Boszniában pedig 23 zászlóalj állomásozik, figyelmeztette Wassitschot.[20]

Július 26-ra virradóra a Brodból érkező osztrák futár Szarajevóba hozta az okkupáció végrehajtásával megbízott 13. hadtest parancsnokának felhívását, amelyet Bosznia, Hercegovina lakosságához intézett.[21] Ebben bejelentette, hogy az osztrák—magyar csapatok rövidesen bevonulnak a tartományba és biztosítani akarják a nyugalmat, a rendet, fel akarják számolni a nyomort, az erőszakosságokat (utalás a keresztény jobbágyok védelmére — A szerző.) Megígérte, hogy a csapatok tiszteletben fogják tartani a meglevő törvényeket, amíg újak nem születnek, és a szokásokat. Bejelentette, hogy Bosznia és Hercegovina a jövőben a Monarchia császárának felügyelete alá kerül.[22]

Az osztrák konzulátus a közleményt szétosztotta a városban. Szarajevóban elemi erővel tört ki a düh és az elkeseredés. 27-én reggel a városból és a környékbeli falvakból fegyveres és fegyvertelen férfiak ezrei gyülekeztek a Gazi Huszrev mecsetnél. Mashar és Hafiz pasa azonnal katonákkal szállta meg a kormányzói palotát, a távírót, a rendőrséget és a konzulátusok környékét. Dél körül Jamaković és Loja vezetésével a tömeg a kormányzói palotához özönlött. Az emeleti erkényről Hafiz megkísérelte lecsillapítani az embereket. Senki sem hallgatott rá, néhányan be akarták törni az ajtókat. A katonák először szuronnyal, majd riasztó lövésekkel próbálták elkergetni az ajtót támadókat. Hiába.

18 KA MK 33-1/40-4. HL 1977. Wassitsch július 18-i és július 25-i jelentése. KA MK 33-1/40-5. és 33-1/40-8. HL 1799. dob. Az izraelita hitközségnek pl. 1 millió piasztert kellett fizetnie. Egy szarajevói rendőrhivatalnok közlése. KA AFA 13-8-250/73. HL 1757. dob.

19 KA MK 33-1/40-4. HL 1799. dob.

20 Uo.

21 *Koetschet:* i. m. 85. o. Herkalović szerint Wassitsch 27-én távirati értesítést kapott, hogy a bevonulás július 27. és augusztus 1. között kezdődik. A kiszivárgott hír robbantotta ki a felkelést. *Herkalović:* i. m. 139. o.

22 Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien, Politisches Archiv. Türkei. Liasse VI/1. 1878. VI—XII. Folio 211—222. HL 1801. dob.

Az emberek közé lőttek, a tömegből tüzet nyitottak a katonákra. A lövöldözés mindkét oldalon halottakat és sebesülteket követelt. A tömeg nem tágított. Délután a bosnyák katonák csatlakoztak a felkeléshez, rövidesen az anatóliai zászlóaljak is követték őket. A felkelést már nem lehetett leverni. Mashar, Constant és Hafiz pasa megadták magukat, a tartományi hivatalok vezetői lemondtak beosztásukról. A tömeg közfelkiáltással elfogadta a felkelés vezető szervének, az ideiglenes tartományi kormánynak a megalakulását. A jogfolytonosság biztosítása, a Portához fűződő névleges függőségi viszony fenntartása érdekében a fogoly Hafiz pasa került a kormány élére. A boszniai fegyveres erők főparancsnoka Hadzsi Jamaković és Ismail Taslidzak bég lett. A tömeg egy része ezután a görögkeleti negyedbe vonult, ahol a mohamedán és ortodox lakosság nevében Hadzsi Loja és Petrović T. Petro gazdag kereskedő testvéri szövetséget fogadott a betolakodókkal szemben.[23]

A reguláris katonaság csatlakozása megkönnyítette a boszniai fegyveres erők szervezését. Jamakovićnak és Taslidzaknak rendelkezésére állt a Bulgáriában harci tapasztalatokat szerzett török katonák nagy része, akik hatalmas fegyver- és lőszerkészleteket juttattak a felkelők kezére. A legsürgetőbb feladat a vidék mozgósítása volt. A kormány távírón keresztül és megbízottak segítségével igyekezett ezt a feladatot megoldani. Jamaković és Fadilpasić bég a Boszna völgyébe, Nureddin a tuzlai kerületbe. Uzunić Konjicába, Hercegovina irányába indul.[24] A felkelők védelmi tervét a későbbi eseményekből rekonstruálni lehetett. Az volt az elképzelésük, hogy a határon először pontos híreket szereznek a betolakodók erejéről, vonulási irányáról, amelyet távírón eljuttatnak Szarajevóba. A határ menti körzetek lakossága azt a feladatot kapta, hogy lesállással, rajtaütéssel, az összeköttetés zavarásával késleltesse a feltehetőleg a Boszna és a Verbasz völgyében várható előnyomulást. Ezalatt a hegyek között, az ország belsejében, felsorakoznak a tartalékok és egymás után következő ütközetekben igyekeznek megállítani az ellenséget. A támadás kifulladása után felkelő erők indulnak el a Szana és a Spreča völgyeiben, keleti és nyugati irányba, hogy elvágják a hódítók hadtápvonalait. Ezután következik a hegyek közé szorult és utánpótlásától megfosztott osztrák—magyar csapatok megsemmisítése.[25]

A „Promenade der Militär" esélyei[26]

I. Ferenc József, a Berlini Kongresszuson szerzett mandátum, Bosznia és Hercegovina okkupációjának végrehajtására a 13. hadtestet jelölte ki. Az alárendeltségébe tartozó VI., VII. és XX. hadosztály, valamint a 13. lovasdandár, 1878. július második felében, a mozgósítás végrehajtása után, a Száva bal partján Gradiska és Šamac között, valamint az Una bal partján. Kostajnica

23 *Koetschet:* i. m. 86—89. o.; *Herkalović:* i. m. 139—142. o.; Haki Ismail Taslidzak bég földbirtokos és katonatiszt volt. *Koetschet:* i. m. 73. o.

24 *Koetschet:* i. m. 99. o.

25 A török kormány a San Stefano-i béke előtt arra számított, hogy az osztrák—magyar csapatok, az oroszokkal szövetségben, be fognak vonulni Boszniába. Visszaverésükre hasonló haditerv készült. KA MK 33-1/40-2. és 33-1/405. HL 1799. Sonnenburg német vezérkari tiszt Nureddinnek tulajdonítja a Porta védelmi tervének felújítását ill. módosítását. *Alfons Falkner von Sonnenburg:* Über Operationen im Gebirgsland. Vortrag in der Militärischen Gesellschaft, München, am 12. November 1885. Manuscript. 75. o.

26 A kifejezést Josef Philippović táborszernagy, a 13. hadtest parancsnoka használta Julius Beck vezérőrnagyhoz, a császári és királyi katonai iroda vezetőjéhez írott levelében. KA MK 69-1/27-5. HL 1799. dob.

térségében gyülekezett.[27] Ugyanebben az időben a nadtesthez tartozó XVIII. hadosztály, amely Hercegovina megszállását kapta önálló feladatul, É-Dalmáciában, Imotski és a Neretva torkolata között összpontosult.[28] A hadtest teljes létszáma elérte a 78 200 főt,[29] harci létszáma 51 000 gyalogos és 1900 lovas volt.[30] A hadtestet feladata teljesítésében 112 löveg, 12 műszaki és utászszázad támogatta. A hadvezetés élelem, lőszerszállítás és egyéb utánpótlási feladatok végzésére, a szervezetszerű kocsi- és málhásállat részlegeken kívül, a magyar és horvát parasztoktól 12 000 országos járművet vonultatott be.[31] Az okkupáció sikerének Oroszországgal szembeni biztosítására a hadvezetés megemelt békelétszámra helyzete az Erdélyben állomásozó XVI. és XXXV. hadosztályokat, a Kárpátokban hágó-megerődítést, Krakkó és Przemysl térségében pedig táborerődítési munkálatokat rendelt el. Montenegróval szemben a déldalmáciai határerődökben megkezdték a védelmi előkészületeket. Az osztrák—magyar—török határon, a bevonuló 13. hadtest hátának biztosítására, a hadvezetés felállította a megemelt békelétszámú XXXVI. hadosztályt, továbbá az olasz határ biztosítására Laibachból Triesztbe helyezte a XXVIII. hadosztályt.[32]

A 13. hadtest csapataira 52 000 km^2 területű,[33] hegyekkel borított ország várt, ahol csak a folyóvölgyek nyújtottak természetes útvonalat az ország belseje felé. A folyóvölgyek helyenként szorosokká szűkültek és könnyen védhető akadályt képeztek az előnyomulókkal szemben. Az ország fontosabb, kocsikkal is járható útjait számos, kőből épült őrtorony — kula vagy karaula — védte, megannyi alkalmas hely az előnyomulás lassítására. Bosznia, Hercegovina lakosságának nagy része a hegyek között, mintegy 5000 faluban szétszórva lakott,[34] amely az ország megszállását még jobban megnehezítette. Josef Philippović táborszer-

27 A VI. hadosztály az 52. (hadkiegészítő állomás Pécs), és a 79. (Nyíregyháza) gyalogezredből, a 7. (Klagenfurt), a 27. (Graz), a 47. (Marburg) tartalék gyalogezredekből, valamint a 9. és a 27. (mindkettő Graz) tábori vadászzászlóaljakból állt.

A VII. hadosztály állományába a 46. (Szeged), a 17. (Laibach), a 22. (Trieszt) és az 53. (Zágráb) gyalogezred, valamint a 10. (St. Pölten) tábori vadászzászlóalj tartozott. KA MK 69-1/18-3. HL 1799. dob.; *Dr. Alfred Jurnitschek:* Die Wehrmacht der Oesterreichisch—Ungarischen Monarchie. Hof und Staatsdruckerei. Wien, 1873. 66—68. és 74. o.

A XX. hadosztály alárendelt alakulatai a 38. (Kecskemét), a 39. (Debrecen), a 61. (Temesvár) gyalogezredek, a 6. (Újvidék) és a 70. (Trencsén) tartalék gyalogezredek, illetve a 31. (Olmütz) tábori vadászzászlóalj voltak. KA MK 65-2/3. HL 1799. dob. és *Jurnitschek:* i. m. 66—68. és 73. o.

A 13. lovasdandár a 7. huszár- (Pécs) és az 5. ulánus- (Eszék) ezredből állt. KA MK 69-1/18-3. HL 1799. dob.

A 3 hadosztály állományába összesen 43 és 1/4 gyalogos zászlóalj, 13 és fél lovas század tartozott. Egy gyalogezred 3 zászlóaljból (2966 fő), egy tartalék gyalogezred 2 zászlóaljból (1948 fő) állt. A zászlóaljak számában a hadtest- és hadosztálytörzsekhez beosztott 1—1 törzsszakasz is benne van. A VII. hadosztályhoz tartozó 22. gyalogezred 4 zászlóaljjal vonult Boszniába. KA MK 69-1/18-3. HL 1799. dob. és *Jurnitschek:* i. m. 220—221. o.

Egy hadosztály teljes hadi létszáma: 406 tiszt, 15 972 katona, 156 polgári személy. Ebből harci létszám 13 094 fő. *Succovaty, Habiger, Tomaschek und Pidoll:* Handbuch für Offiziere des Generalstabes. Seidel und Sohn, Wien, 1873. 45. o. (A továbbiakban — *Succovaty*) A római és arab számok használata a korabeli hadrendi számozásnak felel meg.

28 KA AFA 1878. XVIII. hadosztály (a továbbiakban — 18-) -7-16. HL 1770. A hadosztály alárendelt alakulatai: a 32. (Budapest), a 27. (Graz) és a 69. (Székesfehérvár) gyalogezred, a 3. császári vadászzászlóalj (Innsbruck), a 7. (Klagenfurt-Laibach) és a 11. (St. Pölten) tábori vadászzászlóalj, összesen 13 zászlóalj gyalogos és 110 lovas. Uo. és *Jurnitschek:* i. m. 66—68. és 74. o.

29 Élelmezési létszám. *Rudolf Egger:* Die Verpflegung der k. k. Truppen während der Besetzung Bosniens und der Herzegovina im Jahre 1878. Seidel und Sohn, Wien, 1883. 37—39. o.

30 KA MK 97-9-92 ex. 1879. A gyalogság és lovasság fegyverzete a 11 mm-es Werndl hátultöltő puska ill. karabély volt. A gyalogság szuronnyal használta. Handbuch zur Vorbereitung für den kk. Stabsoffizierscours. Buchdruckerei Gutenberg, Graz, 1879. 182. o. (A továbbiakban — Handbuch zur Vorbereitung . . .)

31 KA MK 97-9/2. ex 1879. A 13. hadtest tüzérsége három lövegtípusból állt. A 87 mm-es nehéz, a 75 mm-es könnyű tábori ágyúból és a 66 mm-es hegyi ágyúból. KA MK 69-1/18-3. HL 1799. és Handbuch zur vorbereitung . . . 191. o.

32 KA MK 69-1/18-3. HL 1799. dob.

33 Militär-Statistische Uebersicht . . . 8. o.

34 Uo.

nagy,[35] egy mohamedángyűlölő, kitűzött céljai elérésében kíméletlen horvát katona[36] lett a 13. hadtest parancsnoka. Úgy vélte, hogy az okkupáció elsősorban politikai feladat. A lakosság mohamedán része nem fog beletörődni az okkupációba, gerillaharcot fog ellene folytatni, a gerillákat pedig nem lehet egy nagy ütközetben legyőzni. Utánuk kell menni a hegyekbe, és csoportonkint kell megsemmisíteni őket. Szerinte a feladat jellege nagyobb erőket követelt, mint 4 hadosztály. 1878 elejétől többször is megkísérelte, hogy a legfelső politikai vezetéstől több hadosztályt csikarjon ki.[37] Sikertelenül. A Monarchiában az okkupáció gondolata népszerűtlen volt, mindkét országgyűlés többsége ellenezte a bevonulást, s ezt a legfelső politikai vezetés sem hagyhatta figyelmen kívül. Andrássy el akarta kerülni az újabb erők mozgósítását, amely nyilvánvalóvá tette volna a hódító szándékot. A pénzügyi megfontolások is az erőkkel való takarékosságra kényszerítették.[38] A korábban megszavazott 60 milliós hitel fele már elfogyott, újabb milliókat a törvényhozás beleszólása nélkül nem lehetett igénybe venni. Ez megfosztotta volna a kormányt az okkupációnak csupán miniszteri felelősségre történő végrehajtásától, s újabb belpolitikai összeütközéseket szült volna.[39] Ferenc József tartott a 13. hadtest kudarcától, mégis elfogadta Andrássy álláspontját és Philippovićnak meg kellett elégednie a négy hadosztállyal.[40]

A csapatokkal szemben várható ellenállás nagyságáról az osztrák—magyar katonai és politikai felderítés júniusi—júliusi hírei nem tudtak pontos képet adni, csak a készülő fegyveres ellenállás valószínűségéről.[41] A szembenálló reguláris török erők létszámát 1878 júniusában a Monarchia hírszerzői megközelítő pontossággal ismerték. Az összesítés szerint ekkor Boszniában 27, Hercegovinában 13 zászlóalj állomásozott, mintegy 40 000 fővel, amelyből 8 nizam,

35 Josef Philippović, horvát határőrtiszt fia, keresztény bosnyák nemesek utóda, 1819-ben született Gospićban (Horvátország). Először egy határőr ezredben szolgált, mint kadét. A tullni utásziskolán folytatott tanulmányai befejeztével hadnaggyá lépett elő. 1848-ban, századosi rangban, Jellačić törzsének egyik vezérkari tisztje volt. Roth oldalán részt vett az ozorai ütközetben. A bécsi felkelés leverésekor megsebesült. A móri csata után őrnaggyá lépett elő. Részt vett a kápolnai és isaszegi ütközetben. A szabadságharc leverése után Jellačić főhadsegéde. 1853-tól, ezredesi rangban, az 5. határőrezred parancsnoka, 1859-ben Benedek táborszernagy hadtestének egyik dandárparancsnoka az olasz háborúban. 40 éves korában tábornok. A Torre di Beretti és Solferino melletti ütközetekben tanúsított érdemeiért bárói rangot kapott. A hatvanas években császári küldött a szerb nemzeti kongresszuson. 1866-ban, altábornagyi rangban, Königgrätznél harcolt, 1866 után a bécsi hadosztály parancsnoka, majd a tiroli katonai körzet vezetője. 1874—78 között Csehország főhadparancsnoka. 1874-től táborszernagy. Die Occupation Bosnien und der Herzegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878. Verlag des k. k. Generalstabes. Wien, 1879. 84. o. (A továbbiakban — Die Occupation . . .)

36 *Wertheimer Ede:* Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Budapest, 1913. III. k. 182. o.

37 Philippovic Beckhez. 1878. február 3. KA MK 69-1/15-1. HL 1799. dob.; Philippović a közös hadügyminiszterhez. 1878. március 25. KA MK 69-1/15-2. HL 1799. dob.; Philippović Beckhez. 1878. május 22. KA MK 69-1/15-3. HL 1799.

38 Andrássy Ferenc Józsefhez 1878. június 30-án. „Ich habe mir stets erlaubt, im Rathe Euer Majestät die Ansicht zu vertreten, dass bei der Occupation Bosniens ein grosser Aufwand von Truppen möglichst vermieden werden sollte. Hiefür waren nur zwei Motiven bestimmend: erstend, die finanziellen Rücksichten, dann die Überzeugung, dass unser Einmarsch in Bosnien nicht den Character einer Eroberung an sich tragen dürfe, sondern als einfache Incorporierung präsentiren sollte." KA MK 69-1/20. HL 1799.

39 Uo.

40 Ferenc József Andrássyhoz 1878. június 28-án: „Ich kann aber meine Bedenken nicht unterdrücken, dass Ich es sehr gewagt halten würde mit so schwachen Kräften in Bosnien u. der Herzegovina einzurücken u. dass Ich im Gegentheile die Gesammtheit der für diesen Zweck in Aussicht genommenen Kräfte, somit auch die VI. u. VII. Division als das Minimum betrachte, mit welchem man mit einiger Sicherheit auftreten könnte." KA MK 69-1/20-1. HL 1799. dob.

41 Wassitsch jelentései: KA MK 33-1/40-2, 33-1/40-3, 33-1/40-4, 33-1/40-5, 33-1/40-6. HL 1799. dob. Egy trappista szerzetes közlése: KA AFA 13-13-95. Kundschafts-Protokoll 1. o. HL 1764. dob. Egy ferencrendi szerzetes közlése: KA MK 69-4/11-9. HL 1799. dob. A zágrábi főhadparancsnokság mindössze 1000 felkelőre számított: KA AFA 13-13-95. 4. o. 1764. dob. A sziszeki polgármester, kereskedőktől, hajósoktól szerzett híreit összegezve, jelentésében 200 000 főnyi minimális létszámot javasolt a készülő felkelés leverésére: KA MK 69-4/11-5. HL 1799. dob.

17 redif és 15 mustahfiz zászlóalj volt.[42] A katonák mellett a mohamedán lakosságból verbuvált basibozukok ellenállásával is számolni kellett, erre az 1875—77-es boszniai felkelés leverése elég tapasztalattal szolgált.[43]

A „Promenade der Militär" vagy a háború nélküli bevonulás megvalósítására két lehetőség kínálkozott: tárgyalások a Portával a területátadásról és annak módjairól, illetve a tartomány gyors katonai megszállása, amellyel a Szarajevóban kirobbant felkelés lokalizálható, majd felszámolható. Andrássy az utolsó pillanatig reménykedett, hogy a Portával sikerül időben megegyezést kötni.[44] Miközben gróf Zichy Ferenc, a Monarchia isztambuli nagykövete és a Porta megbízottai között a területátadás módjairól eredménytelenül folytak a tárgyalások, a török kormány szünet nélkül folytatta a Boszniába irányuló fegyver- és lőszerszállításokat.[45] A Portát a nagyhatalmak döntése megfosztotta a cselekvéstől. Titokban azonban arra számított, hogy a tárgyalások elhúzódása. majd a felkelők ellenállása legalább a tél kezdetéig megakadályozza az okkupáció végrehajtását. Télen a tartomány útjai járhatatlanok, s így, diplomáciai síkon, lehetőség nyílhat a berlini döntés megváltoztatására. A Monarchia vezetői egyre kevésbé bízhattak a Portával kötendő megállapodás lehetőségében. A háború nélküli bevonulást csak a csapatok gyors előnyomulása biztosíthatta, viszont a tárgyalások elhúzódásával az idő a felkelőknek kedvezett. Ferenc József július 19-én kiadta a parancsot Bosznia, Hercegovina és Novibazár tartományok megszállására Mitrovica vonaláig, ahol a novibazári tartomány déli határa húzódott. A 13. hadtest feladatául a terület fontos katonai objektumainak és a hozzájuk vezető közlekedési utaknak a lehető leggyorsabb birtokba vételét jelölte meg. Politikai és adminisztratív intézkedéseket csak a csapatok és az összeköttetés biztonsága, az utánpótlás zavartalansága érdekében engedélyezett, minden erőt a megszállás végrehajtására kellett összpontosítani. Nyomatékosan felhívta a parancsnokok figyelmét a terület megszállásának békés jellegére, nehogy a Monarchia népei vagy az európai hatalmak az okkupációt hóditásnak minősítsék. Biztosította alárendeltjeit, hogy a reguláris török katonaság ellenállásával nem kell számolniok. Ugyanakkor megkövetelte, hogy a felkelési kísérleteket energikusan fojtsák el.[46]

Philippović végleges haditerve

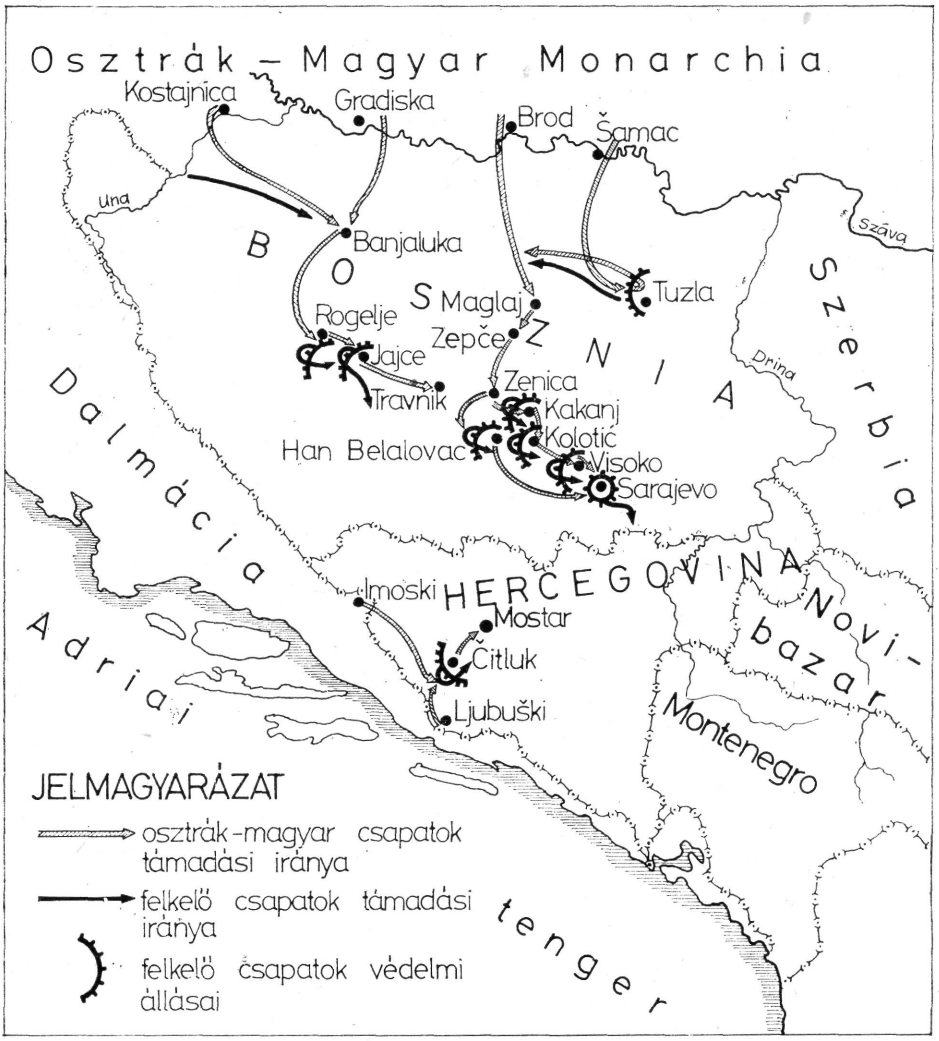
A haditerv első változatát Schönfeld altábornagy, a Monarchia vezérkari főnöke dolgozta ki, aki eleve feltételezte, hogy a bevonuló csapatok szervezett ellenállással nem találkoznak, a lakosság mohamedán része ugyan akadályozni

42 Notizen über die militärischen und politischen Verhältnisse in Bosnien und in der Herzegovina. Ende Juni 1878. 31. o. (A továbbiakban — Notizen . . .)
Nizam = első vonalbeli hadsereg. Megfelelője a Monarchiában a közös hadsereg. Egy zászlóalj létszáma 600—800 fő. *Redif* = második vonalbeli hadsereg. Megfelelője a Honvédség és a Landwehr. Egy zászlóalj létszáma 1100—1200 fő. *Mustahfiz* = népfölkelő. Harmadik vonalbeli hadsereg. Megfelelője a népfölkelés és a Landsturm. Békében csak papíron létezett. Egy zászlóalj létszáma 1400—1800 fő. Notizen . . . 13., 18—19. o.
Millinković százados, a szarajevói konzulátus beosztottja. felderítő útjai során Hercegovinában 19 zászlóaljat talált, számításai szerint 19 000 fővel, Boszniában pedig 27 zászlóaljat. Utóbbi létszámáról nem adott jelentést. KA AFA 13-13-95. 1. és 3—4. o. HL 1764. dob. Hafiz pasa 23 boszniai zászlóaljról beszélt. L. a 20. lábjegyzetet. A zászlóaljak fegyverzete nagyobbrészt 11,4 mm-es angol Henry-Martini, kisebbrészt 14,6 mm-es Snider, illetve a legmodernebb Winchester típusú puskából állt. A török csapatok 77 db gyalogsághoz beosztott ágyúval rendelkeztek, köztük régi, előltöltő típusokkal is. Notizen . . . 31—32. o.
43 *Basibozuk* = mohamedán népfölkelő gyalogos. Bevonulásakor a kormánytól csak fegyvert és lőszert kapott. Notizen . . . 19. o.
44 *Wertheimer:* i. m. 183. o.
45 L. a 9. sz. lábjegyzetet és *Wertheimer:* i. m. 183. o.
46 KA MK 69-1/27-1. HL 1799. dob.

fogja a megszálló csapatok működését, de csak néhány felkelő banda ellen kell fegyveresen fellépni. Emiatt el lehet tekinteni nagyobb erők összevonásától, az ország megszállása pedig megoldható több oszlop egyidejű előrenyomulásával. A terv csak három, a VI, VII. és XVIII. hadosztály bevonulásával számolt. A Száva bal partján maradó XX. hadosztálynak a Szerbia elleni megfigyelő szerep maradt, azzal a kiegészítő megjegyzéssel, hogy a hadosztály alkalmazásáról a hadtest parancsnoka dönthet. Leonidas Popp ezredes, a 13. hadtest vezérkari főnöke, a végleges hadműveleti terv előkészítésekor Bosznia megszállására négy oszlopot javasolt. Úgy, hogy a VI. hadosztály két dandárja Brodnál, a harmadik Šamácnál, a VII. hadosztály két dandárja Gradiskánál, a harmadik Kostajnicánál összpontosul és onnan nyomul az ország belseje felé.[47]

Philippović 1877 végén kapta kézhez a csaknem kész hadműveleti tervet, amelyet a XX. hadosztály alkalmazására vonatkozó résszel egészített ki. A török tartományok katonaföldrajzi értékelése alapján fő hadműveleti céljának Bosznia, másodlagos céljának a kisebb területű Hercegovina megszállását tűzte ki. Úgy vélte, hogy Szarajevónak, Bosznia központjának birtokba vételével a lakosság könnyebben lecsillapítható. Ezért főerőivel az egymástól 40—50 km-re párhuzamosan fekvő Boszna és Verbasz völgyében akart Szarajevo felé előnyomulni.[48] Az erők elosztásakor Philippović figyelembe vette, hogy a hadműveleti irányok szempontjából alkalmas folyóvölgyeket jelentős, 1000—1800 m magasságú, igen nehezen járható hegységek választják el egymástól. Az összeköttetés, az együttműködés nehézségei miatt a fő irányokban legalább hadosztályok alkalmazása szükséges, mert a feladat végrehajtását ez szavatolja.[49] A végleges haditerv szerint a főoszlop, (a hadtesttörzs és tartalékok, valamint a VI. hadosztály), továbbá a főoszlop hadtápvonalának biztosítására, a XX. hadosztálytól elvezényelt 39. dandár, összesen több, mint 20 zászlóalj, egy huszárezred, 6 műszaki és utász század, 48 löveg, mintegy 30 000 fő[50] Brodból a 240 km-re fekvő Szarajevo ellen vonul, és a határ átlépésétől számított 14. napon birtokba veszi a várost.[51] A főoszlop balszárnyának a Boszna és a Drina közötti biztosítását a XX. hadosztály kapta feladatul, melynek a 8. napon el kellett érnie a szerb határon fekvő Zvornikot.[52] A VII. hadosztálynak a Verbasz völgyében előnyomulva a 11. napon Travnikba kellett érkeznie, majd a város elfoglalása után megszállni a folyótól nyugatra fekvő területet.[53] A hadtestparancsnok a VII. hadosztály jobbszárnya fedezésére az Una, illetve a Szana völgyébe, a Kostajnica és Banjaluka közötti útvonalra, a VII/1. dandárt különítette ki. A völgy megszállása után a dandárnak a VII. hadosztály hadtápvonalát kellett biztosítania.[54] Philippović a Kostajnica és Šamac között 160 km-es szélességben benyomuló négy oszlopot a hadműveleti céloknak megfelelően összpontosította a határon. A főoszlopot Brodnál, a VII. hadosztályt Gradiskánál, a VII/1. dandárt Kostajnicánál és a XX. hadosztályt Šamácnál.[55] A XVIII. hadosztály É-Dalmáciában, Blato, Vrgorac és Sinj térségében gyülekezett.[56] Philippović a hadtest előremozgását napi menettervvel szabályozta, azért, hogy az oszlopok,

47 Popp ezredes levele L. Fabinihoz. KA Memoires. B/128. No. 2. Nachlass FZM. Fabini
48 Philippović eredeti hadműveleti terve. 1878. február 2. KA MK 69-1/15-1. HL 1799. dob.
49 Uo.
50 Uo. KA MK 69-1/18-3. HL 1799. dob.: *Egger:* i. m. 37. o. A főoszlop vagy oszlop kifejezés az osztrák terminológiában a harcászati-hadműveleti célok megvalósítására önállóan menetelő csoportokat jelölte.
51 A menetterv szerint: KA AFA 13-7-ad 41. HL 1750 dob.
52 Uo.
53 Uo.
54 KA AFA 13-7-56. HL 1750. dob.
55 KA MK Sonderreihe. Separat Faszikel 70. nr. 59.
56 KA AFA 13-7-94 b. HL 1750. dob.

A 13. hadtest hadműveletei Boszniában

közvetlen érintkezés nélkül is, megközelítőleg azonos ütemben haladjanak.[57] A négy párhuzamosan haladó oszloppal a hadműveletek első 4—8 napja alatt birtokba akarta venni a Száva és a boszniai középhegység közötti sűrűn lakott területet, s erre a háttérre támaszkodva két középső oszlopával az ország belsejébe hatolni. Az oszlopok közötti összeköttetés biztosítására egyedül a távírót lehetett használni, úgy, hogy a parancsokat és jelentéseket minden oszloptól a határon levő távíróállomásig kellett küldeni, onnan pedig a másik oszlop mögötti állomásokon keresztül a hívott félig. Az oszlopoknak menet közben saját távíró vonalat kellett kiépíteniök.[58] Az előnyomulás megkönnyítése érdekében

57 Uo. 13-7-56. HL 1750. dob.
58 KA MK 69-1/15-1 HL 1799. dob. és KA AFA 13-7-65. a. HL 1750. dob.

a VI. hadosztály vegyes, a VII. hadosztály rendes hegyi felszereléssel lett ellátva élelem és lőszerszállításra.[59]

Az okkupáció végrehajtásának módszerére minden oszlopparancsnok külön utasítást kapott. A parancs szigorúan megtiltotta a lakosság provokálását, a vallások, helyi szokások megsértését, a rekvirálást, a reguláris török katonákkal való összeütközést. Ostromállapot kihirdetését, a lakosság lefegyverzését Philippović csak ott engedélyezte, ahol a lakosság magatartásából támadásra lehet következtetni. A török hadsereg nizam alakulataitól a fegyvereket tilos volt elvenni, de megbízható őrzésükről gondoskodni kellett. A redif, mustahfiz és basibozuk alegységeket lefegyverzésük után útba kellett indítani lakhelyük felé.[60] Philippović külön felhívta a figyelmet a felkelők várható rajtaütéseire, különösen a szorosokon való áthaladáskor és éjszaka. Ezért minden oszlop köteles volt menet- és nyugvásbiztosítását a harci körülményeknek megfelelően megszervezni.[61] A lakosság lecsendesítése, megnyugtatása érdekében szorgalmazta a török csendőrök (zapthie) azonnali szolgálatba állítását, korábbi zsoldjuk meghagyásával.[62]

A hadtestparancsnok hibát követett el, amikor a gyülekezési körletben nem gondoskodott megfelelő útfelderítésről, nem szerzett adatokat az augusztus elején szokásos időjárási viszonyokról, nem gondoskodott a nehéz kincstári kocsik elegendő országos járművel való helyettesítéséről, ivóvíz utánszállításról. Szigorú menettervével súlyosbított mulasztásai miatt a hadtest képtelen volt betartani a meggondolatlanul erősre szabott menetütemet.

A menetterv csődje

Ferenc József első parancsa szerint 1878 július 28-án kellett átlépni a határt. Az isztambuli hírek azonban arra utaltak, hogy küszöbön áll a megegyezés, ezért a csapatoknak várniok kellett. 28-án délután egy újabb távirat a tárgyalások kudarcáról tudósított.[63] A császár nevében Julius Beck vezérőrnagy, a császári katonai iroda vezetője, 29-ét jelölte meg végleges indulási napként.[64] A főoszlop azonban a Szávától távolabb, Brodtól északra táborozott és 27-én elmulasztotta az átkelőhelyek megközelítését. Az esőzés eközben úgy feláztatta a földutakat, hogy a csapatok nem tudtak időben a folyóhoz vonulni. Július 29-én, a mintegy 3 óra alatt épített pontonhídon csak a Száva partján táborozó ezredek keltek át s a túloldalon azonnal tábort is vertek. Philippović jelenthette az átkelést, de a csapatok az előnyomulással már az első napon késtek. A zöm ugyanaznap elvergődött a Száváig, 30-án átkelt és felzárkózott az elővédhez.[65] A Száva jobb partján fekvő török Brodban a főoszlop katonái az 50 fős helyőrséget lefegyverezték és feloszlatták. Egy török tiszt tiltakozó

59 KA MK 69-1/18-3. HL 1799. dob. A rendes hegyi felszerelés esetén a hadosztály hegyi üteget kapott (4 ágyú), az élelem-, lőszer- és sebesültszállítást málhásállatokkal végezte. Egy gyalogezred 225, egy tartalék gyalogezred 155 málhásállatal rendelkezett. Vegyes hegyi felszerelés esetén a hadosztály ugyancsak hegyi üteget kapott, szállításra azonban kevesebb (31 illetve 22) málhásállatot, elsősorban lőszerutánpótlásra, a kincstári kocsik meghagyása mellett. *Succovaty* ... 5. és 15—17. o.

60 KA AFA 13-7-56, 13-7-65, 13-7-65 a. HL 1750. dob.; KA AFA 1878. XX. Division (a továbbiakban — 20-) -7-21. HL 1756. dob.

61 KA AFA 13-7-65 a. HL 1750. dob.

62 KA AFA 13-7-113. HL 1751. dob.

63 KA AFA 13-7-ad 90. HL 1850. dob.

64 KA AFA 13-7-94 c. HL 1750. dob.

65 KA AFA 13-7-94. HL 1750. dob. A 13. hadtest hadműveleti naplója. (A továbbiakban — hdt. ndm. napló) Július 29—30. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.; *Georg Holtz:* Von Brod bis Sarajevo. C. W. Stern, Wien und Leipzig, 1907. 13. o.

jegyzékén kívül semmi sem zavarta meg az okkupáció kezdetét. 30-án délelőtt a hadtest megkezdte menetét az előírt él- és oldalbiztosításokkal. Mivel az elővéd is elmulasztotta az útfelderítést, Carl von Tegetthoff altábornagy, a VI. hadosztály parancsnoka, az útviszonyoknak nem megfelelő menetbeosztást rendelt el. A hadosztály három dandárja közvetlenül egymás mögött menetelt, az élelmet szállító szekerek, a hadtesttartalék pedig a dandárok mögött.[66] A menetcél a Szávától délre 29 km-re fekvő Dervent helység volt. A katonák nagy része az indulás előtt, a hídfő körül, órák hosszat várakozott a tűző napon, majd csaknem tíz órás gyaloglás következett a rekkenő hőségben. A hadtáp ivóvízről nem gondoskodott. Útközben torlódások léptek fel, amelyek kimerítették a hőségtől amúgy is kábult embereket. Legalább 3000 menetképtelen katona feküdt Derventig az út mellett, az egészségügyi részlegek ennyi gyengélkedőt egyszerűen nem tudtak ellátni.[67] A túlterhelt szekerek még a kisebb emelkedőkre is nehezen jutottak fel,[68] az átereszek, hidak nem bírták súlyukat, pedig a műszaki és utász századok megállás nélkül dolgoztak, hogy járhatóvá tegyék az utat a kocsik számára. A távolság a gyalogosok és szekerek között egyre nőtt. A katonák az élelmet szállító lépcső nélkül ütötték tábort Derventben. Este vihar tört ki, szakadt az eső, a hirtelen megáradt patakok több helyen elmosták az utat, számos hidat, átereszt tettek használhatatlanná.[69] Philippović július 31-re kényszerpihenőt rendelt el, a szekerek egy része azonban még augusztus 1-én is a Dervent felé vezető úton mozgott előre, és csak estefelé érkezett a táborba. A főoszlop augusztus 1-én is Derventben maradt.[70] Philippović felismerte, hogy az első napi menetbeosztás nem volt megfelelő. Augusztus 2-ra minden dandárból külön oszlopot képezett, saját lőszer- és élelemvonattal. Az elővéd, a 3. hegyi dandár a hadtestparancsnoksággal 2-án, az 1. és 2. hegyi dandár a hadtesttüzérséggel és a tartalékokkal, egymás közt két órás intervallummal, 3-án indult a 25 km-re fekvő Kotorskóba. Minden dandár külön élzászlóaljjal és az úttal párhuzamos hegyoldalakon 2—2 század oldalbiztosítással menetelt. A 3. dandár katonái még augusztus 1-én este két adag húst főztek, egyet vacsorára, egyet a másnapi menetre,[71] arra gondolva, hogy a húst szállító szekerek újra lemaradnak. Az emelkedőkhöz Philippović tartalék lovakat rendelt, hogy a kocsik hamarabb jussanak fel a tetőre.[72] Az idő valamivel hűvösebb lett. Hőguta nem fenyegette a katonákat, de az úttal a műszakiak és utászok sem tudtak csodát művelni. Az első lépcső augusztus 3-án igen későn, csak délután fél kettőkor indulhatott tovább az alig 15 km-re fekvő Dobojba.[73] Az oszlopok gyötrelmes lassúsággal haladtak előre. A menetterv csődje nyilvánvalóvá vált. Philippovićnak tudomása volt a török tartományokban szokásos

66 KA AFA 13-7-113. A VI. hadosztály parancsnokának menetparancsa. HL 1751. dob. 13. hdt. hdm. napló. Július 30. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.

67 *Dr. Paul Myrdacz:* Sanitätsgeschichte und Statistik der Occupation Bosniens und der Herzegovina im Jahre 1878. Urban und Schwarzenberg, Wien und Leipzig, 1882. 21. o. Pl. a 38. gyalogezredből 320 fő gyengélkedő, az ezred 10%-a, a 9. vadászzászlóaljból 190 fő, 20%. KA AFA 13-7-141. HL 1751. Tizenegy fő halt meg hőgutától. *Myrdacz:* i. m. 21. o.

68 A közös hadseregben rendszeresített kincstári kocsik súlya rakománnyal együtt elérte a 20 mázsát is. L. *Hugo Obauer und E. R. Guttenberg:* Das Train-, Communications-, und Verpflegswesen vom operativen Standpunkte. Seidel und Sohn, Wien, 1871. 132. o.

69 Philippović Ferenc Józsefhez küldött táviratában arról panaszkodott, hogy 3 híd és 21 áteresz megrongálódott, az utat 100 m hosszan elmosta a víz, ezért kénytelen megállni. Végén dühösen megjegyzi: „elemek ellen nem tudok harcolni". KA AFA 13-8-5. HL 1778. dob.

70 13. hdt. hdm. napló. Július 31. és augusztus 1. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.

71 KA AFA 13. hdt. hdm. napló. augusztus 1. 13-13-34. HL 1764. dob. A katonák a naponta kiadott nyersanyagból maguk főztek. Két katona kapott egy főzőfelszerelést. A napi és személyenkénti élelemadag: 300 g marhahús, 200 g búzaliszt, 20 g zsír vagy olaj, 20 g só, 0,5 g bors vagy paprika, 0,36 l bor, 12 g babkávé, 13 g cukor, 875 g friss kenyér vagy 500 g kétszersült. Kenyér helyett lehetett adni 140 g rizst vagy 1,68 kg burgonyát. *Rudolf Egger:* i. m. 9—10. o.

72 13. hdt. hdm. napló augusztus 1. KA AFA 13-13-34. HL. 1764. dob.

73 *Myrdacz:* i. m. 22. o.

rossz útviszonyokról, nem számíthatott feltétlenül száraz időre sem, amely lehetővé tette volna az alaposan megrakott kincstári kocsik gyorsabb mozgását. Elég lett volna az oszlopparancsnokoknak egy általános hadműveleti elképzelést és az ehhez szükséges utasításokat kiadni, majd szabályozni a hadosztályok célszerű mozgását.[74] Philippović tudta, hogy az előrenyomuló oszlopok közt naponta közvetlen keresztirányú összeköttetésre nincs mód — ez a hegyi háborúk egyik nehézsége —, a tájékoztatás és az együttműködés a mögöttük fekvő bázisokon keresztül biztosítható távíró-összeköttetés segítségével, de ezt az eszközt a napi menetcélok tervezéséhez jobban figyelembe vehette volna.[75]

A maglaji „orvtámadás" augusztus 3-án

Maglajnál a felkelők áruló módon tőrbecsalták huszárainkat — írták a korabeli lapokban az okkupációval foglalkozó szerzők.[76] Az augusztus 3-án lezajlott összecsapás fordulatot hozott az okkupáció végrehajtásában, ezért az események leírása helyett az események beállítása nagyobb súlyt kapott.

Július 31-én Millinković vezérkari százados parancsot kapott, hogy egy század pecsi huszárral és két szekérrel hatoljon el a derventi tábortól mintegy 60 km-re fekvő Zepcse helységig. Útközben rekviráljon a lakosságtól élelmet, létesítsen raktárat a rekvirált élelmiszerből, továbbá az útvonalon található török katonasággal fegyvereik átadásáról tárgyaljon.[77] Philippović tudta, hogy a század felkelőkkel találkozhat, ezért adott ki korábban parancsot a menetbiztosításra, figyelmeztette a beosztott parancsnokokat a rajtaütés lehetőségére,[78] a szigorú menetfegyelemre,[79] a provokációk és fegyveres konfliktusok kerülésére.[80] Az előző napon a hadtestparancsnokhoz érkezett egy olyan hír, amely a helyzet komolyságára, a környékbeli mohamedán lakosság nagyfokú izgatottságára és fegyveres készülődésére utalt.[81] Guttenberg őrnagy, a VI. hadosztály vezérkari főnöke, megkísérelte Philippovićot a századra várható veszélyekre figyelmeztetni. Közölte, hogy a huszárszázad csak akkor lehet biztonságban, ha legalább egy gyalogos zászlóalj kíséretet kap. A hadtestparancsnok azonban hajthatatlan maradt.[82] 144 huszárt indított útba, de nem látta el őket egy hosszabb tűzharc megvívásához szükséges lőszerrel sem.[83] A huszárszázad útközben számos figyelmeztető jelenséget tapasztalt, amelyek közeli összecsapás lehetőségére utaltak. Egy helyen tüzet nyitottak rájuk. A maglaji kajmakam (elöljáró), a helybéli parasztok, majd egy török tiszt figyelmeztette őket, hogy a szarajevói ideiglenes kormány megbizottja, egy Sulfo nevű ember, kétszáz zenicai felkelő élén Zepcsében maga mellé állította a lakosságot. Közölték azt is, hogy a Maglaj és

74 Freytag-Loringhoven értékelése. *Freytag-Loringhoven:* Gebirgskämpfe. Ernst Siegfried und Sohn, Berlin, 1912. 8. o.

75 L. az 58. sz. lábjegyzetet!

76 Az egyébként tárgyilagos hangú Wertheimer sem mentes az elfogultságtól. „A magláji áruló tőrbecsalás. . ."-ról ír. *Wertheimer:* i. m. III. k. 187. o. Még a mai osztrák sajtóban is rajtaütésről beszélnek. Lásd *Anton Wagner:* Der Feldzug in Bosnien und in der Herzegovina im Jahre 1878. Truppendienst, 1978/3. 227. o.

77 A 13. hdt. hdm. naplója július 31. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.; KA AFA 13-7-156. HL 1751. dob. Millinković 1878. júliusáig a szarajevói konzulátuson dolgozott.

78 KA AFA 13-7-65 a. HL 1750. dob.

79 „. . . die strengste Marschdisziplin wird in diesem Lande und auf diesen Vorrückungslinien mehr als irgendwo zum eisernen Gebote." KA AFA 13-7-48. HL 1750. dob.

80 KA AFA 13-7-156.

81 Depollo, a banjalukai osztrák helyettes konzul július 30-i távirata. KA AFA 13-4-144. HL 1751. dob. Beck már július 31-én figyelmeztette Phillipovićot, hogy Szarajevóban a felkelés győzött. KA MK 69-1/30-12. HL 1799. dob.

82 Guttenberg közlése. KA AFA 13-13-96. 2. folio. HL 1764. dob.

83 Paczóna századosnak, a huszárszázad parancsnokának közlése. KA AFA 13-8-27. HL 1778. dob.

Zepcse között fekvő fennsíkon mintegy 3000 felkelő táborozik, kisebb csoportok pedig a környező erdőket járják és az osztrák csapatok elől elmenekült lakosságot, katonákat igyekeznek összegyűjteni.[84]

Millinković a hírek ellenére úgy döntött, hogy tovább vonul Zepcse felé és 144 lovasával rajtaüt a felkelők táborán. Maglaj, közvetlenül a Boszna jobb partján, alacsony dombokon, szinte amfiteátrumként terül el. A városkával szemben egy másfél km hosszú és négy km széles, tüskés sövényekkel, kerítésekkel behálózott völgy húzódott. Az út a folyó bal partján haladt a katlan déli kijárata felé, utána a folyótól eltávolodva bevágásokon, horhosokon át jutott a Zepacko brdo bozóttal, erdővel fedett fennsíkjára.[85] Az első lövések a fennsíkon fogadták az éljárőrt. A huszárok lóról szállva viszonozták a tüzet. A felkelők egy része az út két oldalán, a fák között a század hátába került, így minden irányból hevesen lőtték a katonákat. Milinković visszavonulást rendelt el, de a horhosban a szekerek eltorlaszolták az utat. A kocsik megfordításával bajlódó huszárok kitűnő célpontot nyújtottak és sokan már itt elestek. Amikor végre sikerült a kocsikat megfordítani, akkor a századot kísérő hadbiztos tiszt megállította a menetet és értelmetlen lövöldözésbe kezdett a láthatatlan ellenségre. A század pánikba esett és vágtában menekült a lejtőn lefelé, egész a maglaji medencéig, ahol végre megnyugodott. A városhoz közeledve Paczóna százados, a huszárszázad parancsnoka észrevette, hogy Maglaj lakossága a folyó túlsó partján, a házak között, a helység feletti régi erődben, tüzelőállásban várja a századot. Biztos volt benne, hogy valóságos hajtóvadászatot rendeznek ellenük. Kérte Millinkovićot, hogy meneküljenek a völgy nyugati szélén fekvő erdős hegyoldal felé. Millinković a kérést visszautasította és az oszlopot lépésben vezette a város magasságáig. Amikor az első lövések eldördültek, vágtát rendelt el. A huszárok felbomlott alakzatban érkeztek egy házcsoporthoz, mely a völgy északi felében, a faluval szemben feküdt. Egy fogadó és más épületek között az út erősen összeszűkült, és egy éles kanyarral folytatódott. A házakból is tüzeltek. Egy vagy több ló a kanyarban felbukott és eltorlaszolta az utat. Az utána érkezők vad vágtában fordultak be az éles kanyarba és tömegesen buktak fel. Lovak, lovasok egymáson feküdtek és a házakból, a kertekből, kerítések mögül közvetlen közelről lőtték őket. Aki felugrott, lóra kapott, megmenekült.[86] Az utóvédszakasz parancsnoka, Decleva főhadnagy, felismerte a katasztrófát és szakaszát a sövények között az erdő felé vezényelte. Másnap, veszteség nélkül, ott csatlakozott a hadtesthez.[87] A kocsik odavesztek, a hadbiztos elesett, a század vesztesége 41 halott, 8 sebesült volt.[88] Néhány eltűnt később előkerült, őket a környékbeli parasztok fogták el, és adták át a tesanji csendőröknek.[89] Philippović a súlyos veszteséget szenvedett századot nem engedte a hadtest kötelékében maradni, áthelyezte Szlavóniába, majd visszaküldte Magyarországra.[90] Millinković azonban a hadtestnél maradt.

Az események arra engednek következtetni, hogy Philippović be akarta bizonyítani a császárnak: lehetetlen a békés bevonulás, a felkelés elharapózását

84 Millinković beszámolója. KA AFA 13-8-27 a. Sulfo alparancsnokai, az augusztus 3-i harc irányítói: Ordo Talić, Mehmed Mutasić és Mehaga Kratina kereskedők, valamint Hadzić Torabar és egy Gagić nevű férfi voltak. KA AFA 13-8-27/a. HL 1778 dob.

85 KA AFA 13-8-27. HL 1778. dob. és KA AFA 13-8-ad 59. Rajz. HL 1778. dob.

86 KA AFA 13-8-27 a. HL 1778. dob.

87 KA AFA 13-8-27. HL 1778. dob. 13. hdt. hdm. naplója. augusztus 4.; KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.

88 Hivatalos jelentés. KA AFA 13-8-27 b. HL 1778. dob. Holtz, mint szemtanú, 15—20 sebesültet látott Brod felé szállítani. *Holtz:* i. m. 43. o.

89 *Holtz:* i. m. 66. o.

90 KA AFA 13-8-27 c. HL 1778. dob.

nem tudja gyors előnyomulással megakadályozni, és nem tudja a meglevő négy hadosztállyal a felkelést leverni. Philippović örült a bizonyítéknak, és később ezt be is vallotta.[91] A maglaji esetet követő felháborodást kihasználva a következő napokban sürgős utánpótlást kért: műszaki és utász századokat,[92] egy újabb szállító századot,[93] de legfőképpen csapaterősítéseket.[94] A véres események hatottak a legfelső vezetésre, teljesítették kérését. Philippović nem csak a maglaji vereségről tájékoztatta a császárt, hanem figyelmeztette a Porta kétértelmű magatartására is: látszólag nem engedélyezi az ellenállást, valójában azonban támogatja. Ferenc József biztosította a hadtestparancsnokot, hogy a Porta kettős játéka ismert előtte, de bevallotta, hogy diplomáciailag nem tud tőle engedelmességet kicsikarni, nem támadhatja meg, mert az a Monarchiára nézve kedvezőtlen következményekkel járna. A maglaji eseményekre válaszul utasította a hadtestet a békés pacifikáció beszüntetésére, a felkelőkkel szembeni könyörtelen bánásmódra. Szerinte a szarajevói mozgalom anarchista forradalom, résztvevőit lázadóknak, kommunardoknak kell tekinteni és úgy kell bánni velük. Ugyanakkor megtiltotta egész falvak kiirtását, mert abból a Porta politikai tőkét kovácsolna.[95] Philippović az utasítást továbbította a hadosztályparancsnokoknak. Megtiltotta, hogy a nizam és redif katonákon kívül foglyokat ejtsenek.[96] Bevezette a csapatok ellátását szolgáló büntető rekvirálást is. Amikor egy rekviráló különítmény pl. az állatokkal együtt lakosokat is behajtott a táborba, 20 főt eljárás nélkül agyonlövetett, a többit hazakergette.[97] A mohamedánok rémülten hagyták el falvaikat, és menekültek a hegyekbe, az erdőkbe. Egy részük a felkelőkhöz csatlakozott.[98]

A kosnai elővédharc augusztus 4-én

Augusztus 4-től, az előző napi tapasztalatok alapján, a főoszlop két századnyi oldalbiztosítás helyett két-két zászlóaljat különített ki, s így szétbontakozva, harcalakzatban menetelt. A Boszna jobb partján Pittel alezredes vezetésével a 7. tartalék gyalogezred két hegyi ágyúval, a főoszloptól néhány kilométerre jobbra Kinnart ezredes vezetésével a 47. tartalék gyalogezred, ugyancsak két hegyi ágyúval menetelt. Az úton, a Boszna bal partján, a főoszlop haladt, amely két zászlóaljnyi elővédet küldött maga elé, négy hegyi ágyúval megerősítve.[99]

A zöm közvetlen oldalbiztosítását egy-egy század látta el. Az eső változatlanul szakadt, az utak feláztak, az átereszeket, hidakat csak helyreállítás után lehetett használni. Az oldaloszlopok lassan vergődtek előre a nehéz terepen, a főoszlopot

91 „... wahrlich nicht zum Schaden der Sache, im Gegentheile ich hielt es und begrüsste es noch immer als ein wahres Glück." Philippović Beckhez, szeptember 2. KA MK 29-1/27-5. HL 1799. dob. Hasonló értelemben foglalt állást az okkupációról kiadott hivatalos vezérkari jelentés is: „Durch den verrätherischen Ueberfall bei Maglaj hatte das Commando des 13. Armee-Corps die zweifellose Gewissheit erlangt, dass der anfänglich friedliche Einmarsch in Bosnien einen bewaffneten Widerstande begegnen und dass die Besitzergreifung des Landes nur auf gewaltsamen Wege durchzuführen sein würde." Die Occupation ... 130. o.

92 3 technikai szd-ot kapott Zágrábból. KA AFA 13-7-67. HL 1778. dob.

93 Augusztus 6-án mozgósítja a hadügyminisztérium a szállító századot. KA AFA 13-8-65. HL 1778. dob.

94 Augusztus 5-én mozgósítja a hadügyminisztérium a XXXVI. hadosztályt, továbbá az I. hadosztályt békelétszámon Szlavóniába; a 21. gyalogezredet Dalmáciába vezényelte. KA AFA 13-7-66. HL 1778. dob.

95 Ferenc József távirata Philippovichoz, augusztus 6. KA MK 69-1/27-2. Az uralkodó ekkor már tudomást szerezhetett a XX. hadosztály augusztus 4-én Gračaniában végrehajtott vérengzéséről.

96 „zu vertilgen", így szólt a parancs. *Holtz:* i. m. 50. o.

97 Uo. 71. o.

98 KA MK 69-1/30-28. HL 1799. dob.

99 A 13. hdt. hdm. naplója. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob. A 6,6 cm űrméretű hegyi ágyút két málhásállat vitte.

kísérő szekerek minduntalan elakadtak. Augusztus 4-én délután négy órára az elővéd Kosnától északra 5 km-re, a folyó és az út vonalát keresztező, 600 m relatív magasságú vonulathoz érkezett, amelynek az elővéddel szembeni oldalát mintegy 2—300, környékbeli lakosokból és reguláris katonákból álló felkelő csoport szállta meg.[100] A hegy keleti lejtőjén és a Boszna jobb partján egy másik, 3—500 fős csoport fészkelte be magát. A védelmi vonal kiterjedése elérte a 3 km-t.[101] Amikor az elővéd a hegy előtti útkanyarban felbukkant, a hegyoldalt borító cserjésből meglepetésszerű puskatűz zúdult a katonákra.[102] Az elővéd csatárláncba bontakozott szét, a tüzérüteg az úton tüzelőállást foglalt, és viszonozta a tüzet.[103] Az útról lehetetlennek tűnt megrohamozni a rejtekhelyüket jól kihasználó felkelőket, ezért Philippović 6 százalékot küldött a jobbszárnyra, hogy az árkokkal, vízmosásokkal, cserjéssel borított hegyoldalon kerüljék meg a védők vonalát.[104] Este 6 órától az úton szétbontakozott elővéd lassan szorította a felkelőket a hegyoldalon felfelé, 7 óra körül a jobbszárny-századok megközelítették a tetőt. Egy óra múlva a felkelők visszavonultak dél felé, Maglaj irányába,[105] ahol erősítést kaptak, és újra megszervezték védelmüket. A folyón túl harcoló csoportot Pittel oszlopa egy órás tűzpárbaj után szétszórta.[106]

Maglaj elfoglalása augusztus 5-én

Augusztus 5-én Philippović az előző napi szétbontakozott alakzatban akart Maglaj felé vonulni, azzal a határozott céllal, hogy megtorolja a város lakosságán a huszárszázad elleni támadást. Kinnart ezredestől, a jobb oldaloszlop parancsnokától előző este azt a hírt kapta, hogy a negyedikére kitűzött menetcélt elérte, 5-én hajnalban indul tovább, hogy a hadtestparancsnok korábbi parancsának megfelelően, 5-én délutánra kijusson Maglaj magasságába. Ott egy zászlóalját a Boszna felé küldi, hogy a felkelőket oldalba támadja. Pittel alezredes oszlopa és a zöm között egy optikai távíró részleg állandó kapcsolatot tartott, a két parancsnok együttműködése biztosítottnak látszott. Philippović az előző napi harcban elfárad elővéd zászlóaljakat leváltatta, a zöm pihent erőiből három zászlóaljat küldött ki, s megerősítette egy további hegyi üteggel, két műszaki és egy utász századdal.[107] A Maglajnál várható összeütközés hírét egy véletlen megerősítette. Ötödikére virradó éjszaka a főoszlop egyik közvetlen oldalbiztosító százada eltévedt, és a másnapi hajnal Maglaj közelében virradt rá. A kajmakam újra kötelességének érezte, hogy a felkelőkről adatokat közöljön. Elmondta a századparancsnoknak, hogy 4-én mintegy 4000 felkelő táborozott a völgyben, majd virradatkor elvonult a Zepacko brdo felé.[108]

Pittel oszlopa déltájban közelítette meg Maglajt, a lakosság azonban erős tüzével megállította. A folyó bal partjáról, a már ismert fogadó melletti házcsoport felől, egy kisebb csoport ugyancsak tüzet nyitott a jobb parton felbukkant zászlóaljakra. Pittel a helység feletti magaslatra küldte két századát és két ágyúját, és tűzzel árasztotta el a várost. A lakosság, reménytelennek látva a

100 KA AFA 13-8-36. HL 1778. dob.
101 Uo. 13-8-37. HL 1778. dob.; KA AFA 13-8-38.; KA AFA 13-8-39. HL 1778. dob.
102 KA AFA 13-8-39. HL 1778. dob.
103 KA AFA 13-8-36. HL 1778. dob. Az út melletti föld teljesen felázott, a lövegeket nem lehetett felállítani.
104 KA AFA 13-8-39. HL 1778. dob.
105 KA AFA 13-8-39. HL 1778. dob.
106 KA AFA 13-8-38.
107 A 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 5. KA AFA 13-13-34. HL. 1764. dob.
108 KA AFA 13-8-59. HL 1778. dob.; *Holtz:* i. m. 62. o. A század hajnalban visszatért az elővédhez.

helyzetét, 15 óra tájban elmenekült.[109] Ezalatt a főoszlop élővédjének első zászlóalja megérkezett a völgybe. Azonnal tűzharc alakult ki a házcsoport körül befészkelt felkelők és a nyomban szétbontakozott zászlóalj között. A völgy déli peremén fekvő hegy oldaláról újabb felkelő csoportok bukkantak elő, hogy a házcsoportnál harcoló társaiknak támogatást nyújtsanak. Philippović a hadtest tüzérségét az út melletti dombokra vitette fel, hogy — büntetésül a harmadikai eseményekért — Maglajt rommá lője. Erre azonban nem került sor, mert Pittelnek sikerült időben jeleznie, hogy megszállta a várost. Kinnart oszlopa a kapott parancs szerint nyomult előre, zászlóalja időben megjelent a megadott ponton, a völgy déli peremét alkotó hegyek tetőin, és elvágta a völgyben harcoló felkelők visszavonulási útját. A körülzárt felkelők egy része a Bosznát átúszva menekült, a többi megadta magát. A foglyokat Philippović parancsára a helyszínen lemészárolták.[110]

A főoszlop a maglaji völgyben tábort vert. A hadtáp oszlop felzárkózása egyre késett, mivel a kocsik újra és újra elakadtak. Philippović 6-án nem tudott tovább vonulni. Az élelmezési gondok megoldására elrendelte, hogy a harcoló alegységek állandóan 4 napi élelmet vigyenek magukkal. Ebből két napit a katona volt köteles cipelni, két napit az alegységek élelemkocsijain kellett szállítani, közvetlenül a menetelő részleg mögött. A négy napi ellátmányba nem számított bele az ezredek kötelező egy napi tartalékkészlete és a katonáknál levő szokásos, ún. vastartalék.[111] A hiányzó készletek begyűjtésére hatodikától a főoszloptól rekviráló katonák indultak a völgytől távolabb fekvő falvakba élelmet, a lovaknak szénát harácsolni. Az egyik különítményt Trbukban, egy Boszna környéki faluban, a felkelők tűzzel fogadták, és visszakergették.[112] A hiányzó abrak pótlására Philippović a lovakkal a lábon álló gabonát és kukoricát legeltette le, a katonáknak tilos volt a vetésbe menni, nehogy letapossák a legelőnek kijelölt táblákat.[113] Az ellátás, a felkelés leveréséhez szükséges harci létszám hiánya mellett, a hadművelet egyik legsúlyosabb gondjává vált. Philippović kénytelen volt, átmeneti megoldásként, a hadtáp irányítására alkalmatlanná vált brodi hadbiztosságot leváltani, és Schmigoz altábornagyot, a XXXVI. hadosztály parancsnokát, valamint vezérkari tisztekből álló törzsét a 13. hadtest ellátása szervezésével megbízni.[114]

A zepcsei ütközet augusztus 7-én

Maglaj és Zepcse között a Velja planinán, a Zepacko brdo északi előhegyén, 5—6 km szélességben mintegy 3—4000 felkelő, köztük két reguláris török zászlóalj négy ágyúval, védelmi vonalat foglalt, hogy a Zepcse felé nyomuló hadtestet feltartóztassa.[115] A védelmet egy török vezérkari százados[116] irányította, aki a felkelők zömét a balszárnyon, Noviseher nevű falunál, valamint középen, a

109 KA AFA 13-8-58. Tegetthoff beszámolója. HL 1778. dob.
110 KA AFA 13-8-55., 13-8-59. HL 1778. dob.; A 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 5. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.
111 KA AFA 13-8-48. HL 1778. A vastartalék: kétszersült, 1 húskonzerv és 4 dkg só. *Anton Springer:* Handbuch für Offiziere des Generalstabes. Seidel und Sohn, Brünn 1880. 45. o. A katonák teljes terhelése meghaladta a 28 kg-ot. *Springer:* i. m. 6. o.
112 KA AFA 13-8-69. HL 1778. dob.
113 *Loringhoven:* i. m. 13. o.
114 KA AFA 13-8-132.
115 A 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 7. 13-13-34. HL 1764. dob. Philippović beszámolójában 7—8000-re becsülte a felkelők létszámát. KA AFA 13-8-95. HL 1778. dob. A fogságba esett török őrnagy 2000 főről adott tájékoztatást. 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 7. 13-13-34. HL 1764. dob. A 3—4000 fő reális számnak tűnik.
116 *Holtz:* i. m. 54. o.

hegyre vezető út két oldalán csoportosította. A védelem jobbszárnyát a Boszna folyó zárta le és elég biztonságot nyújtott oldal- és hátbatámadás ellen.[117] Az út Maglaj felől a Lisnica patak völgyében haladt a Velja planina lábáig, majd az enyhén emelkedő hegy előtt nyugatra, Noviseher felé kanyarodott. A patak völgye kedvező kilátást nyújtott a felkelőknek, akik a sűrű tölgyerdővel és cserjéssel borított Velja planinán rejtőzködtek. Noviseher körül dombvidék terült el, a Lisnica patak és Boszna között, a védelem jobbszárnyán pedig egy meredek oldalú, erdővel borított kúp állt.[118]

A hadtestparancsnokság a két elővédharc után a felkelők főerőinek nagyobb ellenállására számított. Millinković, a maglaji balsikert követően, jelentette a gyülekezésükről, erejükről szerzett híreket. Philippović újabb adatokat nem kapott, így nem tudta, hogy érkeztek-e a felkelőkhöz erősítések, s azt sem, hogy az ellenfél melyik helyen szándékozik védelemre berendezkedni. A további menet megszervezésekor ismét Kinnart és Pittel oszlopára bízta a felkelők oldal-, illetve hátbatámadását. A megsemmisítő csapást a jobbszárnyon, Kinnart oszlopával akarta mérni, mert az előző két csatározás bebizonyította: a felkelők védelmi vonalát szemből, a völgyben vezető úton haladva, igen nehéz áttörni. Pittel oszlopát pedig, oldalirányú mozgásában, a Boszna folyó korlátozta.[119] A helyes elhatározást azonban következetlenül zárta le: Kinnartnak nem adott semmilyen erősítést. Philippović ezúttal, a korábbi menetek tapasztalatai alapján, olyan indulási időket állapított meg, melyek lehetővé tették mindhárom oszlop együttes érkezését a megadott terepszakaszra. Kinnart hajnali 5-kor, Pittel 8-kor, a zöm délelőtt 10-kor indult el.[120]

Kinnart oszlopa reggel nyolc óra körül felkelő csoportokba ütközött. Az oszlop előőrse és a két hegyi ágyú tűz alá vette és visszaszorította őket Noviseher felé.[121] Kinnart két zászlóalja elhaladt a falu mellett, és akadálytalanul jutott ki a Zepacko brdo északi nyúlványaihoz, ahol a parancs szerint a főoszloppal összeköttetésbe kellett lépnie.[122] Az ezredes pihenőt rendelt el az út közelében, és a zöm felbukkanását várta. A pihenő közben az előttük húzódó úton zeneszóval egy zászlóalj reguláris török katona jelent meg és vonult észak felé, ahol a főoszlop közeledett. Kinnart két századát tüzelőállásba vezényelte két ágyúval, és tüzet nyitott. A törökök azonnal szétbontakoztak, és viszonozták a tüzet. A zajra felkelők siettek a helyszínre. A két század a török zászlóalj és a felkelők erős nyomása alatt megingott, és megkezdte a visszavonulást.[123] Kinnart újabb századok harcbavetésével igyekezett megállítani őket, de 12.30-kor, amikor a főoszlop elővédje a Lisnica patak elkanyarodó völgyéhez érkezett, már igen súlyos helyzetben volt.

A zöm élen haladó zászlóalját a pataknál álló házakból, a Velja planina oldaláról, a fák közül, mintegy 600 m távolságból többszáz felkelő, köztük egy nizám zászlóalj heves puska- és ágyútüze állította meg. Az elővédet, amely a közvetlen oldalbiztosításért is felelt, az egyik, még Maglajnál kiküldött oldalbiztosító százada magára hagyta: útközben lemaradt, és a zömhöz csatlakozott. A felkelők azonnal felismerték a lehetőséget és az elővéd első zászlóalját oldalba támadták.[124] A másik zászlóalj ekkor meggyorsította menetét, hogy időben felzárkóz-

117 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 7. 13-13-34. HL 1764. dob.
118 Uo.
119 KA AFA 13-8-95. HL 1778. dob.
120 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 7. 13-13-34. HL 1864. dob.
121 KA AFA 13-8-94. Tegetthoff beszámolója. HL 1778. dob. A beszámoló egy redif zászlóaljat említ. Az oszlop azonban csak déltájban ütközik meg a zászlóaljjal. *Holtz:* i. m. 79. o.
122 KA AFA 13-8-94. HL 1778. dob.
123 KA AFA 13-8-95. HL 1778. dob. Kinnarttal szemben valószínűleg egy redif zászlóalj állt,
124 KA AFA 13-8-94, 13-8-95. Philippović a házaknál lévő felkelők számát 500 főre becsülte, HL 1778. dob.

zon szorongatott társához. Két zászlóalj nyomult lassan előre a házak felé, a hozzájuk beosztott hegyi ágyúk tüzének fedezete mellett. A Kinnart századaira nehezedő nyomást csökkentették ugyan, de közvetlen segítséget nem tudtak nyújtani. A jobbszárny kétségbeesetten védekezett, de lőszere fogytán volt.[125] A zöm ágyúi délután háromra belőtték a felkelők ágyúit, és elhallgattatták őket, mialatt a házakból is sikerült a felkelőket visszaszorítani. A zöm két zászlóalja lassan nyomult a lejtőn felfelé.[126] Három óra után egy felhőszakadás a harcot félbeszakította, a rövid harci szünetben az út két oldalán küzdő és a házakból kiszorult védők a Zepacko brdón levő nyereghez vonultak vissza,[127] és a nyergen áthaladó út két oldalán, egy őrtorony (karaula) vonalában, elfoglalták előre kijelölt helyeiket, kész lövészgödreiket. Második vonaluk erősebb volt az elsőnél, rejtése is jobb. A felhőszakadás elülte után a főoszlop két százada az élesen kanyargó, helyenként a hegyoldalba bevágott út mentén közeledett a nyereghez, egy másik század tőle balra, a többi közvetlenül utánuk. Philippović felzárkózott az élen haladókhoz és egy hegyi üteget rendelt előre. A nyereghez közeledve a felkelők meglepetésszerű ágyú- és puskatüze fogadta a kanyarban felbukkanó századokat, a hadtesttörzs közelében is gránátok csapódtak be. Philippović az út két oldalán egy zászlóaljat, a környező erdőben két századot bontakoztatott szét. A karaula vonalában húzódó védővonalat néhány század megkerülte és a felzárkózott üteg tüzének támogatásával 10—15 perces gyorstüzet zúdított a védőkre, amire az ellenállás gyengült. Hat óra körül a nizam zászlóalj parancsnoka fehér zászlóval megadást jelzett. A védelem megtört.[128] Alkonyatra a jobbszárnyon Kinnart is fölényt harcolt ki, és szorította a török katonákat Zepcse felé. A falu előtti völgyben az ellenállás megszűnt, az ellenfél Vranduk felé menekült.[129] Pittel oszlopa délután sikerrel tisztította meg a Lisnica patak és Boszna közötti, erdővel borított kúpot, de a karaulánál védekező felkelőket nem tudta bekeríteni. A menekülőket a Boszna partján ladikok, csónakok és egy komp várta, könnyen átjutottak a túlsó partra.[130] A főoszlop szórványos lövöldözés közben vonult be Zepcsébe. Másnap a csapatok, a hadtestparancsnokság jelenlétében, katonai gyászszertartással temették el a halottaikat, és agyonlőtték a fogságba esett felkelőket.[131] A még mindig fennálló élelmezési gondok a hadtest vezetését arra kényszerítették, hogy a lakosságtól szerezze be a hiányzó húst, kenyeret és takarmányt. Zepcsét elfoglalása után módszeresen átkutatták, s nemcsak a kajmakám aranyait vették el,[132] hanem a szultán tulajdonát képező raktári készleteket is.[133] A Bosznához közelebb fekvő falvakba rekviráló különítmények indultak, elhajtották az állatokat, és mindent összeszedtek, amit találtak. Philippović a különítményektől kemény bánásmódot követelt a lakossággal szemben. A rekvirálás a „pacifikáció" egyik fontos módszerévé vált.[134]

125 KA AFA 13-8-95. HL 1778. dob.
126 Uo.
127 *Holtz:* i. m. 84. o.
128 KA AFA 13. hdt. hdm. naplója. A nizam zászlóalj anatóliai származású katonákból állt. Egy őrnagy, 6 százados, 11 beosztott tiszt és 376 fő legénység tette le a fegyvert. Uo.
129 Uo.
130 Uo.
131 *Holtz:* i. m. 93. o. A főoszlop mindössze 8 halottat és 45 sebesültet vesztett az ütközet során. *Myrdacz:* i. m. 25. o.
132 KA AFA 13-8-104.
133 KA AFA 13-8-103. A raktárban 90 q zabot, 240 q kukoricát, 40 q búzát találtak. HL 1778. dob.
134 KA AFA 13-8-51, 13-8-102, 13-8-140 B/18. HL 1752. dob. Az elhajtott ökröket az emelkedőkön alkalmazták, kocsihúzásra. HL AFA 13-8-105., HL 1778. dob. A Tesanjba küldött rekviráló különítmény több mint 2500 q kukoricát, 520 q takarmányt szállított a főoszlop raktárába. KA AFA 13-8-140 B/5. Philippović a Podnović és Dogopolje nevű falvakba rabló (sic!) különítményeket küldött ki. KA AFA 13-8-140 B/6-12. Egger idézett művében arról ír, hogy a rekvirált élelmiszerért fizettek. Ez nem igaz. A károsult személy követelésére csak nyugtát adtak. L. *Succovaty* . . . 152. o.

Még a zepcsei ütközet idején a szállító lépcső Maglaj előtt 10 km-re, egy emelkedőn elakadt. Utánpótlás nélkül a főoszlop nem folytathatta útját, ezért a csapatok augusztus 8-án, majd, az utánpótlóoszlop újabb késése miatt 9-én is, kényszerpihenőt tartottak.

A zepcsei vereség hatására a környékbeli keresztény lakosság együttműködésre jelentkezett. Philippovićot katolikus és görögkeleti papok keresték fel, lojalitásukat hangoztatták, és bejelentették, hogy a felkelők által uralt területeken híveik bevonásával kémkedni akarnak. Philippović az ajánlatot elfogadta.[135]

A főoszlop végre 10-én tovább vonulhatott Vranduk felé. A hadtestparancsnok a menetbeosztást ismét megváltoztatta, mivel egybehangzó híreket kapott arról, hogy a szűk völgyet, amelyet hatalmas kőtömbök helyenként csaknem eltorlaszoltak, a felkelők védeni akarják. Az első ütközetek tapasztalatai arra intették, hogy a védők vonalát középen nehéz áttörni, oldaloszlopai pedig megfelelő erők hiányában nem tudják a védelem szárnyait átkarolni. Kinnart két zászlóalja pl. képtelen volt a kisebb létszámú ellenféllel szemben felülkerekedni. Ezért úgy döntött, hogy a Bosznán túlra küldött oszlopot, amelytől a folyó miatt nem várt döntést, Pittel parancsnoksága alatt, változatlan összetételben alkalmazza. Jobb oszlopát azonban jelentősen megerősítette, és kinevezte parancsnokává Müller vezérőrnagyot. Rendelkezésére bocsátotta a 47. tartalék gyalogezredet, a 38. gyalogezredet, a 9. és 27. vadászzászlóaljat és két hegyi üteget.[136] Kiadta menet- és harcparancsát: a szorost védő felkelőket jobbról kell megkerülni, és a döntő csapást ott mérni rájuk. A zöm, Tegetthoff altábornagy vezetése alatt, két zászlóaljával és három ütegével csak tűztámogatást nyújt a jobbszárny-oszlopnak. Pittelre a balszárny biztosítása vár.[137] Az oszlopoknak augusztus 10-re el kellett érni egy, a vranduki szorostól néhány km-re fekvő vonalat; 11-én hajnalban a támadó menetet Pittel és Müller csoportja 5-kor, a zöm, a három oszlop vonatanyagával, 8-kor kezdi. A katonáknak, hogy menetüket és harcukat megkönnyítsék, a 10-i indulás előtt kocsikra kell rakni a borjút. Csak fegyvert, lőszert és három napi élelmet vihetnek magukkal. Befejezésül Philippović közölte, hogy az oldaloszlopok menetét katolikus parasztok vezetik.[138]

A zöm felderítői 10-én déltájban meglepődve tapasztalták, hogy a szoros üres. Azonnal megszállták. Philippović optikai távíró segítségével tájékoztatta Pittelt és Müllert a helyzetről. 11-én Müller oszlopa csatlakozott a zömhöz. Pittel a szakadó esőktől megáradt Bosznán nem tudta málhásállatait visszaszállítani, ezért a jobb parton maradt. A főoszlop 11-én Zenicába vonult, ahol Pittel oszlopa csatlakozott hozzá.[139]

A szarajevói események a város ostroma előtt

A felkelés vezető szervei, a népi bizottság és a tartományi kormány, a politikai hatalom birtokában, céltudatosan szervezték a fegyveres ellenállást. A korábban létrehozott bizottságok, melyek a népfölkelőket összeírták és kivetették

135 A 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 8. 13-13-34. HL 1764. dob.
136 KA AFA 13-8-119. HL 1752. dob. Az oldaloszlopokból az útvonalakon fekvő helységekben megszálló különítményeket kellett visszahagyni. A különítmények a vranduki ütközet befejezéséig nem hagyhatták el helyüket. Uo.
137 Uo., és 13. hdt. hdm. naplója, augusztus 10—11. KA AFA 13-13-34. HL 1764. dob.
138 Uo. Az élelmet málhásállatokra rakták.
139 Uo. és KA AFA 13-8-122. A 39. dandár parancsot kapott, hogy gyorsított menettel zárkózzon fel a főoszlophoz, az ellátó oszlopot pedig sürgősen irányítsa Zepcsébe. KA AFA 13-8-116. Az ellátó oszlop 1400 kocsiból állt. KA AFA 13-8-140 B/17-19.

a hadiadót, tovább működtek. Szarajevóban a gyakorlati munkát a kormány utasításai alapján az átalakított városi tanács végezte. A város környékére megbízottak indultak, hogy a parasztokat, vallási különbség nélkül, népfölkelőnek hívják be, továbbá, hogy málhásállatokat rekviráljanak a csapatok részére. A kormány a tartományi központokkal távírón keresztül vette fel a kapcsolatot, tájékoztatást adott a hatalom átvételéről, és felszólította őket a fegyveres ellenállás megszervezésére. A szarajevói távíróhivatal élére megbízható embert állított, aki gondoskodott a befutó hírek titokban tartásáról.[140] A távíró egész Bosznia területére eljuttatta a kormány felhívását, amelyben minden bosnyákot a vallási ellentétek beszüntetésére, a betolakodók elleni szent háborúra, a haza védelmére szólított fel.[141] Egyes vidéki központokban a török kormányhoz hű hivatalnokok megtagadták a felhívás teljesítését, így Mostarban, Travnikban, Dolnja Tuzlában, Livnóban. A kormány, részben a vidékre küldött megbízottak segítségével, részben a vidék küldötteivel folytatott tárgyalások útján, a városok többségét a felkelés oldalára állította. Mostarban egy bosnyák zászlóalj csatlakozott a felkelt városi lakossághoz, együtt megrohamozták a kormányzói palotát, megölték a mutesarifot, a muftit, egy főtisztet és számos más személyt, csak a helyőrségparancsnoknak, Ali pasának sikerült elmenekülnie. A városban állomásozó többi zászlóalj a laktanyában maradt, és tétlenül szemlélte az eseményeket.[142] Travnikban és Dolnja Tuzlában a mutesarifot leváltották.[143] Livnóban a katonák megölték parancsnokukat, és csatlakoztak a felkeléshez.[144] Az okkupáció kezdetével a tartományi kormány az osztrák—magyar konzulátust bezáratta, tagjait kiutasította, és fegyveres kísérettel a tengerparton fekvő Metkovićba irányította.[145] A többi konzulátus biztonságáról fegyveres őrség gondoskodott. A kormány a török birodalom törvényeit hatályon kívül helyezte, bevezette a mohamedán vallási jogot, a börtönöket bezáratta, a rabokat szabadon engedte.[146] Banjaluka eleste után az ottani távirda török alkalmazottaitól az a hír érkezett, hogy a város okkupációját az osztrák—magyar csapatok határozott annexiós szándékkal hajtották végre. A hír óriási felháborodást keltett. A városban és a város környékén összegyűlt mintegy 5000 felkelő elindult Zepcse és Travnik felé. A keresztény légiót a görögkeleti metropolita, Anthimos megáldotta, utána a kereskedő Petrović beszédet tartott, amelyben a harcosokat a szlávok ősi ellensége, Ausztria—Magyarország ellen buzdította.[147] Hadzsi Jamaković és Ismail Taslidzak bég Zepcse felé, Nureddin Tuzlába, Ismet Uzunić pedig Konjicába indult, hogy az ottani felkelők vezetését átvegye.[148] Hadzsi Loja a városban és környékén gyűjtötte a fegyvereseket.[149]

A 13. hadtest sikeres előnyomulása a népi bizottságot arra késztette, hogy segítséget kérjen a Portától. A távirat a támadók számbeli és tüzérségi fölényére

140 Egy szarajevói rendőrhivatalnok feljegyzése. KA AFA 13-8-250/73. HL 1757. dob.; *Koetschet:* i. m. 94—95. o.

141 A felhívás első része felszólította a mohamedánokat az isten, a vallás és a haza nevében a haza megvédésére, az ellenség, a hitetlen gyaurok megsemmisítésére. Mindenki kötelességévé tette, hogy életét és javait ne kímélje, az isten és a próféta üdvére a haza oltárán áldozza fel. A folytatás: „Ti testvérek, keresztények és egységes hazánk valamennyi lakosa, csatlakozzatok az igazhitű törökökhöz, hogy megerősödve, egyesült erővel vonuljunk szent háborúba, a jogért és hazáért." KA AFA 13-8-187/71.

142 *Koetschet:* i. m. 95. o. Ali pasát néhány hét múlva lázadó katonái ölték meg.

143 Mindkettő elmenekült. KA AFA 13-8-187/70. és *Koetschet:* i. m. 95. o.

144 KA AFA 13-8-197. HL 1754. dob.

145 8 napos zavartalan út után érkezett meg a csaknem 100 fős kolónia Metkovićba. *Koetschet:* i. m. 94. o.

146 Az angol konzul közlése. KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob., továbbá KA AFA 13-8-250/73. HL 1757. dob. és *Koetschet:* i. m. 92. o. Az angol konzul szerint egészében csodálatos rend uralkodott a városban. KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob.

147 KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob.; *Koetschet:* i. m. 96. o.

148 KA AFA 13-8-250/73. HL 1757. dob.; *Koetschet:* i. m. 99. o.

149 KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob.

hivatkozott, és közölte, hogy Bosznia nem tud megfelelő ellenállást kifejteni.[150] A Porta néhány nap múlva válaszolt. A szultán „megrendülését" fejezte ki a vérontás felett, utasította Hafiz pasát, hogy utazzon a 13. hadtest parancsnokához, és állíttassa le előnyomulását. Közölte, hogy az angol királynőt közbenjárásra kérte fel, és a közvetítés sikeréig a szemben álló felek szüntessék be a harcot. Amennyiben Philippović folytatja az előnyomulást, a további vérontásért őt terheli a felelősség.[151] Hafiz útját a népi bizottság először megakadályozta, de a jajcai vereség után beleegyezett egy, a lakosság minden rétegét képviselő küldöttség elindításába. A küldöttség augusztus 13-án érkezett meg a zenicai táborba, ahol Hafiz helyett egy görögkeleti kereskedő, Demetrija Eftanović volt a szóvivő.[152]

Philippović a szultán javaslatáról nem volt hajlandó tárgyalni. Figyelmeztette a küldöttséget, hogy a szarajevói eseményekről pontos ismeretekkel rendelkezik, a maglaji vérengzést sem felejtette el. Az országban kirobbant fegyveres harcért minden felelősséget Szarajevóra hárított, és közölte, hogy ha egy lövés esik katonáira, olyan bosszút vesz a városon, amelyről még évszázadok múlva is beszélni fognak.[153]

A küldöttség távollétében a gazdag földbirtokosok érdekeit képviselő és az osztrákokkal megegyezésre hajló Fadilpasić bég a népi bizottságon belül nagyobb befolyásra tett szert és felvetette az ellenállás feladását.

A bizottság néhány tagja támogatta, de javaslatát a radikális szárny leszavazta. Időközben Hadzsi Loja ismét a városba érkezett, hogy a még otthon levő férfiakat a felkelők seregébe vonultassa. Fadilpasić megegyezett követőivel, hogy Loja személyén keresztül megtöri az ellenállás híveit. 15-én katonaszökevénnyé nyilváníttatta Loját, és a bizottság elé idéztette. Loja azonban fegyveres híveivel érkezett az ülésre, belépéskor a csővel lefelé hordott puskáját kibiztosította, és egy lövedék megsebezte a lábát. Felelősségre vonását el kellett halasztani, a megadási terv elfogadtatása nem sikerült.[154]

Augusztus 16-án a küldöttség visszaérkezett Zenicából. Mögötte Philippović csapatai megállíthatatlanul nyomultak előre és közeledtek Szarajevóhoz. A lakosság még reménykedett az ellenállás sikerében, de estére hírek érkeztek, hogy a felkelők a várostól egy napi járóföldre fekvő Han Belalovácnál súlyos vereséget szenvedtek, a szétszórt sereg a hegyek közé menekült. Az utolsó védelmi vonal is átszakadt. Szarajevót másnap elárasztották a menekülők, a lakosság között pánik tört ki. A főváros eleste mindenki előtt bizonyossá vált. Augusztus 18-án Tegetthoff első zászlóaljai felbukkantak a város feletti hegyeken. A népi bizottság utolsó ülésén elfogadta Fadilpasić javaslatát, és a város megadása mellett döntött. Megbízta Hafiz pasát, hogy menjen Philippović főhadiszállására, a város közelében emelkedő Kobila Glavára, és közölje vele a döntést.[155] Hafiz

150 KA AFA 13-8-250/73. HL 1757. dob.

151 KA AFA 13-8-250/72., 13-8-250/73. HL 1757. dob.; *Koetschet:* i. m. 100. o. A szultánnak ez volt a felkelőkhöz intézett második távirata. Az elsőt augusztus 4-én küldte, melyben a fegyveres ellenállás szükségtelenségét hangoztatta. KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob. Koetschet szerint az első távirat a felkelőkre bízta, hogy mit tegyenek. *Koetschet:* i. m. 97. o.

152 A küldöttség 2 mohamedán, 2 görögkeleti, 1 katolikus és 1 izraelita tagból állt. KA AFA 13-8-204. HL 1755 dob.; KA MK 69-1/30-69. HL 1799. dob. Jajcánál a felkelők többezres seregét a VII. hadosztály augusztus 7-én verte szét.

153 „... Findet er Widerstand, werden noch Generationen daran danken." ... Philippović jelentése Bécsbe a küldöttséggel folytatott tárgyalásáról. KA AFA 13-8-204/1. HL 1755. dob. „... eine solche Rache an der Stadt nehmen werde, dass man noch nach Jahrhunderten davon sprechen werde." KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob.

154 KA AFA 13-8-250/73. HL 1757. Ugyanott olvasható, hogy Loja néhány nappal korábban fel akarta gyújtani Fadilpasić Ilidzsében (Szarajevó melletti fürdőhely) fekvő házát.

155 KA AFA 13-8-250/72. HL 1757 dob. Koetschet a döntés születését augusztus 17-én estére teszi. (I. m. 106. o.) Hafiz a Kobila Glavára indult, de ott csak Tegetthoffal találkozott.

18-án délután útba indult. A város csendben, védelmi előkészületek nélkül várta megszállását.[156] Időközben azonban megérkezett Jamaković és Ahmed Nako efendi, a Visokónál vereséget szenvedett felkelőkkel. Este és éjszaka minden erejükkel az ostrom elleni védelem szervezésén fáradoztak. Augusztus 19-én hajnalban az osztrák—magyar csapatok olyan ellenállásba ütköztek, amelyet a városban este még senki sem mert volna elképzelni.[157]

Philippović helyzetmegítélése és merész elhatározása

A főoszlop 13 napos menet után, augusztus 12-én érkezett a Brodtól 174 km-re fekvő Zenicába. A VII. hadosztály a Rogelje és Jajca melletti ütközetekben megtörte a felkelők ellenállását, és augusztus 11-én elfoglalta a Gradiskától 200 km-re fekvő Travnikot. A két középső oszlop egyesülésének nem volt akadálya. Philippović 66 km-re állt Szarajevótól. A szárnybiztosító oszlopok kudarca azonban kérdésessé tette az előnyomulás sikerét. A VII. hadosztály 1. dandárjának, a felkelők nyomása miatt, fel kellett adnia a Kostajnicából Banjalukába vezető utat. A várostól nyugatra, a Szana völgyében, több ezer felkelő gyülekezett, hogy elvágja a hadosztály összeköttetési vonalát. A főoszlop balszárnyán haladó, egy dandárból álló XX. hadosztály Dolnja Tuzlánál súlyos vereséget szenvedett a taslidzai mufti, Nureddin csapataitól és súlyos utóvédharcban vonult vissza a Boszna mellett fekvő Doboj felé. A Brodból Szarajevóba vezető úttól keletre, a szerb határig terjedő terület a felkelők kezén maradt, akadálytalanul kaphattak utánpótlást Novibazar felől, és bárhol csapatösszevonásokat hajthattak végre, hogy elvágják a főoszlop utánpótlási vonalát. Kétséges volt, hogy a XX. hadosztály tartani tudja magát Nureddinnel szemben. Philippović nem küldhetett erősítéseket Dobojba a 80 km-re fekvő Zenicából, mert nem érkeztek volna meg időben. A főoszlop hátát védő 39. dandár századokra bontva védte az utat, átcsoportosítása ugyancsak időt vett igénybe. Utánpótlás nélkül pedig a hadjárat kudarca elkerülhetetlennek látszott. Philippović mégsem fordult meg, hogy a hátát fenyegető veszélyt elhárítsa. Úgy határozott, hogy folytatja előnyomulását, és elfoglalja Szarajevót, amelynek birtoklásával nemcsak megbénítja a felkelés központi irányítását, hanem időt is nyer az újonnan mozgósított csapatok beérkezéséig. A főváros elfoglalásához tartalékokra volt szüksége, ezért gyorsított menetben magához vonta a 39. dandárt, valamint a VII. hadosztály 1. dandárját. A főoszlop utánpótlási vonalának védelmét a XX. hadosztályra bízta, és megerősítette a határ közelében álló alakulatok négy zászlóaljával. A Gradiska és Travnik közötti út biztosítását a VII. hadosztály két dandárjának kellett ellátnia. Arra számított, hogy legalább az egyik utat meg tudja tartani, szükség esetén pedig kiegészítheti csapatai ellátását Szarajevó és Travnik környékének élelmiszerkészleteiből. Teljes kudarc esetén a hadtest igénybe vehette még a XVIII. hadosztály segítségét, és Mostaron át kijuthatott a tengerpartra.

Philippović úgy döntött, hogy két oszlopban nyomul előre a Zenicából Szarajevóba vezető két, egymástól 10—13 km-re húzódó, párhuzamos úton. Ezzel megosztja a főváros előtti hegyvidéken összevont felkelő erőket, az ellenség szétverése után északról és nyugatról egyidőben támad Szarajevóra és elfoglalja. Az első menetbeosztás hibáiból okulva a 66 km távolságot öt napi menetre bontotta, a Szarajevo elleni roham előtt egy napos pihenőt tervezett, és a hete-

156 Tegetthoff beszámolója. KA AFA 13-8-250/20. HL 1756. dob.
157 KA AFA 13-8-250/72. HL 1757. dob.

dik napon akart a városba bevonulni. A főoszlop útja a Boszna bal partján húzódó Hum hegység déli oldalán Vitez—Busovaca—Kiseljak—Blazuj, a másik oszlopé a Humtól északra Kakanj—Visoko—Han Seminovacon át vezetett Szarajevóba. A főoszlop Philippović személyes parancsnoksága alatt a VII/1. hegyi dandárból (parancsnoka Villecz ezredes), a 39. gyalogdandárból (parancsnoka Kaiffel vezérőrnagy), a VI/3. hegyi dandárból (parancsnoka Müller vezérőrnagy) és a hadtest tüzérségéből állt, összesen 12 és fél zászlóaljjal és 40 különböző űrméretű ágyúval rendelkezett. A mellékoszlopot Tegetthoff altábornagy vezette, a VI/1. és 2. hegyi dandár (Polz és Lemaic ezredesek parancsnoksága alatt) hét zászlóalja és 12 hegyi ágyúja tartozott hozzá.[158] A hadtesthez befutott felderítő jelentések szerint mindkét úton komoly ellenállással lehetett számolni.[159] A felderítők jelentették azt is, hogy a Kakanj és Visoko közötti út kocsik számára csaknem járhatatlan, ezért a hadtestparancsnok Tegetthoff oszlopát a lőszer és élelem szállítására könnyű kocsikon kívül málhásállatokkal látta el.[160]

A főoszlop augusztus 14-én estére Zenicából a Boszna mellett húzódó hegységen átkelve Companja Hanhoz, a travniki útelágazáshoz érkezett. Másnap, a felkelők közelsége miatt, szétbontakozott alakzatban, három párhuzamos oszlopban vonult tovább Busovacáig.

A Han Belalovac-i ütközet augusztus 16-án

A felkelők egy része a jajcai és zepcsei ütközet után visszatért falujába, vagy az erdőkbe menekült, más részük csatlakozott Hadzsi Loja táborához, aki Kiseljak közelében mintegy 1800 felkelőt gyűjtött maga köré.[161] Hadzsi Loja megbízottai napokon keresztül járták a környék falvait, és harcba hívták a lakosságot. Több száz fős csoportok érkeztek Gornji Vakufból, Fojnicából, Kreševóból, Visokóból, többségük basibozuk, de számos reguláris katona is. A felkelők vezetői a táborban a Han Belalovac-i hágó védelméről határoztak. A védelem parancsnokává Ismail Taslidzak béget választották, az alparancsnokok Rizvan és Osman bégek, Uzunić és Dervis Cengić voltak. A Hum hegység másik oldalán működő csoport vezetését Hadzsi Jamaković vette át. Augusztus 15-ig mintegy 4—5000 fő gyűlt össze, öt ágyúval, fele-fele arányban Snider típusú, illetve öreg, elöltöltős puskákkal felfegyverezve. A sereget a kormány felhívására a lakosság, a környékbeli malomtulajdonosok, pékek látták el kenyérrel.[162]

Philippović az elmúlt ütközetek során azt tapasztalta, hogy a felkelők nagyjából egyforma védelmi harcmódot alkalmaztak, a széles kiterjedésű vonalvédelmet, amelyet az egymáshoz lazán kapcsolódó csoportokból alakítottak ki. A védelem, ha természetes szárnybiztosítással (folyó) nem rendelkezett, igen sebezhető volt, mert a felkelők nem képeztek erős tartalékot. A szárnyak védtelensége adta az indítékot Philippovićnak, hogy saját harcmodorát kialakítsa.

158 KA AFA 13-8-213/7. HL. A főoszlop élelmezési létszáma a hadtáp-lépcső nélkül: 13 300 fő, 2500 ló, a mellékoszlopé 6500 fő és 1600 ló. *Egger:* i. m. 107—108. o.

159 Helyi lakosok, közöttük egy keresztény asszony, valamint a hadtest lovasjárőrei hoztak híreket a felkelők kakanji, visokói és bussovacai gyülekezéséről. A lakosok a hírekért 11—20 ezüst forintot kaptak. KA AFA 13-8-211, 13-8-212, 13-8-212/1, 13-8-212/6 és 13-8-212/12.

160 KA AFA 13-8-213/1. *Egger:* i. m. 109. o.

161 A bussovacai állomásparancsnokság 1879 májusi jelentése utólagos kutatásairól. KA AFA 13-8-231/37., 13-8-231/38. HL 1756. dob. Ferencrendi barátok közlése a csata előtt: KA AFA 13-8-231/36. HL 1756. dob.

162 KA AFA 13-8-231/37., 13-8-231/38. HL 1756. dob. Az angol konzul közlése szerint a felkelők létszáma megközelítette az 5000 főt: KA AFA 13-8-250/72. HL 1756. dob. A ferencrendi barátok szerint a felkelők hat ágyúval és több, mint 50%-ban hátultöltő fegyverekkel rendelkeztek: KA AFA 13-8-231/36. HL 1756. dob. A szarajevói kormány a környékbeli lakosságtól 18 000 főnyi sereg élelmezését kérte. A lakosság a kérést teljesítette. KA AFA 13-8-231/38. HL 1756. dob.

„Hegyi háborúban a völgyben visszafogott lépcsőben menetelünk, és a kísérő magaslatokon harcolunk. A menetrendből megyünk át harcrendbe. Az ütközet koncepciója sikerének vagy sikertelenségének titka, mint mindenütt, a hegyvidéken is, a különböző oszlopoknak a helyzethez mért erőelosztásában, a jól kiszámított és minden szempontból mérlegelt indulási időkben rejlik. Mindenesetre a hegyi háborúban az ütközet megvívására nehezebb elhatározásra jutni, mert az egyszer már kiadott intézkedés többé nem másítható meg. A korrekciót az oszlopparancsnokok végzik, az ő egyéniségük, tetterejük, eltökéltségük jelentősebb, mint másutt."[163]

Augusztus 15-én a térkép elemzéséből és a felderítői jelentésekből Philippović megtudta, hogy az út délnyugati irányban a Hum és Orsije hegyek között, az utóbbiból É, majd ÉNY felé törő Kosica patak völgyében emelkedik a Han Belalovac-i hágóig, onnan ereszkedik a Mlava patak völgyét követve Klokotin keresztül Kiseljakig. Az út a Kosica patakot Han Ovcikulánál hagyja el, belép egy 5 km hosszú szűk völgybe, melynek mindkét oldalán többszáz méter relatív magasságú, sűrű erdővel, bozóttal borított hegyek emelkednek. Az emelkedő végén, a Han Belalovac-i hágónál, az utat szemből újabb magaslatok zárják el. A felkelők a hágó előtti kísérő vonulatokat, a hágót záró magaslatokat és az úttól É-ra fekvő Hum hegységet szállták meg. Az ismeretek birtokában Philippović mindhárom dandárt külön oszlopban indította. A bal oszlop, Müller vezérőrnagy dandárja, azt a feladatot kapta, hogy kapaszkodjon fel a Hum hegyre, tisztítsa meg azt az ellenségtől és haladjon Han Ovcikula K — Han Belalovac K irányban, majd támadja meg a szorost védő felkelők jobbszárnyát. A dandár két óra előnyt kapott a középső oszlophoz képest. A 39. dandárnak, Kaiffel vezérőrnagy parancsnoksága alatt, a hadtest tüzérséggel megerősítve, a völgyben halogató harcot kellett vívnia a felkelőkkel, amíg az oldaloszlopok támadásba nem lendültek. A jobb oszlopnak, a VII/1. dandárnak, Villecz ezredes vezetése alatt, a felkelőktől észrevétlenül át kellett kelnie az Orsije hegyen és az úttól távolabb fekvő hegyeken át a Han Belalovac-i hágó vonaláig haladni, majd ott balra kanyarodva a védelem balszárnyára kellett támadni.[164]

A VII/1. dandár 15-én délután indult fáradságos útjára. Hat órás kapaszkodója során az utászok számos esetben szerpentint vágtak a hegyoldalba a 29 málhásállat és a többi ló részére. Az oszlop 3,5—4 km hosszan kígyózott, mert a keskeny ösvényeken többnyire csak egyesével lehetett haladni. A beszéd, a hangos parancsadás útközben tilos volt, a dandár- és alparancsnokok kézről kézre adott papíron tájékoztatták egymást. Az oszlopnak sikerült észrevétlenül kikerülni az apró hegyi falvakat, és késő este tábort verni a Kosica patak felső folyásánál. Reggel 8-kor a dandár két oszlopban indult támadásra a felkelők balszárnya ellen.[165]

A VI/3. dandár 6-kor indult. Müller vezérőrnagy két zászlóalját a Hum hegyre küldte, maradék alegységeivel és a hegyi üteggel az úttól északra, az út és a hegy között húzódó vonulaton mozgott előre. Röviddel hét óra után a felkelők a Hum hegy oldaláról ágyú- és puskatüzet nyitottak rá. Müller azt hitte, hogy a felkelők fő erejével találkozott, a hegyre küldött két zászlóalját szemben szétbontakoztatta, a többivel a hegy déli lejtőjén a Philippovićtól meghatározott irányba vonult tovább, hogy megkerülje a felkelők balszárnyát.[166] A 39. dandár 8-kor indult el egy zászlóalj él-, három század jobb és két század bal oldal-

163 KA AFA 13-8-231. Philippović beszámolója az ütközetről. HL 1756. dob.
164 Uo.
165 KA AFA 13-8-231/7. Villecz ezredes beszámolója az ütközetről. HL 1756. dob.
166 KA AFA 13-8-231. HL 1756. dob.

biztosítással. Han Ovcikulánál, a szoros bejáratánál, tíz óra előtt heves tűz állította meg az élzászlóaljat. A dandár szétbontakozott, az ütegek tüzelőállást foglaltak, a bal oldalbiztosító századok felvették az érintkezést Müller alegységeivel, akik az ellenség erős nyomása miatt kénytelenek voltak megállni. Müller ekkor tudta meg, hogy kár volt két zászlóalját a Hum felé kikülöníteni, mert a felkelők a szoros mentén csoportosították főerőiket. Ezzel a két zászlóaljjal az ütközet végéig meg is szűnt minden kapcsolata. A két dandár igen élénk tüzelés mellett várta Villecz oszlopának beavatkozását, mert előremozgásukat a felkelők megakadályozták.[167] Villecz ezredes eközben a hágó vonalán is túlhaladt, balra fordult, és a felkelők hátában. Klokoti magasságában, két oszlopban ereszkedett a Mlava völgye felé. Menetét csak egy felkelő őrs fedezte föl, amely 9.15-kor néhány lövés után az erdőbe menekült. 10 órakor a két oszlop Klokotinál, a felkelők tábora közelében, megközelítette a völgyet. A bal oszlop a hágó felé fordult, ahol a felkelők két ágyúja állt, a jobb oszlop a tábor felé, hogy elvágja a visszavonulás lehetőségét.[168] A hágóval szemben szétbontakozott dandárok és a felkelők között a tűzharc 11 óra felé érte el tetőfokát, amikor Villecz oszlopa teljes lendülettel zúdult a völgybe lefelé. Oldalba támadta a felkelők balszárnyát, elhallgattatta az egyik ágyút, és elfoglalta a tábort. A felkelők a váratlan oldaltámadástól megzavarodtak, idejük sem maradt, hogy átcsoportosítást hajtsanak végre, mert táboruk elesett és visszavonulási útjukat elvágták. Nem sokkal 11 óra után a Hum hegyet borító erdőkbe menekültek. Villecz katonái a fárasztó menettől és a rohamtól teljesen kimerültek, nem üldözték a felkelőket. Kaiffel dandárja megszállta a hágót, pihenőbe vonult, Müller alegységei azonban eltévedtek, egész nap kóboroltak. Ott pihentek, ahol rájuk esteledett. Csak másnap sikerült összegyűjteni őket.[169]

A felkelők könnyen kiismerhető harcmódja, a gyenge szárnybiztosítás és a tartalékok hiánya Han Belalovácnál megbosszulta magát.[170] A hódítók útja nyitva állt Szarajevo felé. Az út Zenicától kegyetlen és véres volt. Az ellenállástól feldühödött, a szakadatlan esőktől és szinte tropikus melegtől kimerült katonák, akiket Philippović utasításainak megfelelően tisztjeik sem korlátoztak, könyörtelenül lemészárolták az útjukba kerülő és ellenállásra kész falvak teljes lakosságát, megölték az állatokat, kifosztották a házakat. A főoszlop előrenyomulása megtorló hadjárattá fajult.[171]

Philippović 17-én elindult Blazuj felé és már 18-án meg akarta támadni Szarajevót, ezért a Visoko körül feltételezett Tegetthoffnak utasítást küldött, hogy észak felől, a Pasan brdon keresztül támadjon a város felett fekvő citadella felé, amíg a főoszlop a várostól délre fekvő magaslatokon át nyomul be a városba. Ismertető jelként az ágyúdörejt jelölte meg. 17-én azonban — Philippović leírása szerint — az iszonyú hőség, amelyet a zárt völgy még elviselhetetlenebbé tett, gyötrelemmé változtatta a menetet. A lemaradók száma percről percre nőtt, akadtak századok, amelyek 30 fővel értek be a táborba. Ezért a hadtestparancsnok 18-ra pihenőnapot rendelt el, és értesítette Tegetthoffot, hogy Szarajevót

167 Uo.
168 KA AFA 13-8-231/7. HL 1756. dob.
169 KA AFA 13-8-231. HL 1756. dob.
170 Az ütközet rövid ideig tartott, a veszteségek a résztvevők létszámához viszonyítva jelentéktelenek voltak. A három dandár 3 halottat, 32 sebesültet és 1 eltüntet vesztett. (Die Occupation ... 398. o.) Myrdacz a veszteségről nem közölt adatot. A felkelők 48 halottat és 60 sebesültet hagytak hátra. A sebesültek további sorsa ismeretlen. Myrdacz nem említi, hogy kezelésben részesültek volna. KA AFA 13-8-231/37. HL 1756. dob.; *Myrdacz:* i. m. 40. o.
171 Egy résztvevő visszaemlékezése alapján: „Amelyik faluból lövés esett, élő ember ott nem maradt. Állat sem. Lovak, tehenek hevertek lelőve a réten. A kis falu szélén emberek. Némelyiknek még ott volt a kezében a puska. Házak feltörve, bútorok kiszórva. A halál, meg a pusztulás volt itt az úr." *Kenedi Géza:* Magyar vér Boszniában. Stádium, Budapest, 1928. 123. o.

csak 19-én támadják meg. A hírvivő már elment, amikor jelentést kapott, hogy a VI. hadosztály Visokónál győzelmet aratott, és 18-án hajnali három órakor indul Szarajevó ellen. Tegetthoff Philippović értesítését késve kapta meg, akkor, amikor oldaloszlopai már útban voltak.[172]

Tegetthoff oszlopának harcai Visoko eléréséig

Tegetthoff augusztus 14-én indult el Zenicából. Egy zászlóaljat és egy lovas járőrt küldött felderítésre a Boszna jobb partján fekvő Kakanj felé. A lovasok Kakanj elhagyása után egy ötszáz fős redif zászlóaljba ütköztek és elmenekültek, útközben a falu lakói is tüzet nyitottak rájuk. A felderítő zászlóalj nem vonult tovább, biztosított állásban várta be a hadosztályt. Tegetthoff másnap egy gyalogezred elővéddel, egy zászlóalj bal és a folyó túlsó partján két szakasz jobb oldalvéddel nyomult Kakanjig. A falut körülzárta, és az előző napi lövöldözésért bosszút állt. A hadosztály a falun túl, az 50—60 m széles Boszna partján, egy átkelő közelében, tábort vert. A folyó völgye az átkelőnél 400—750 m széles és 3,5 km hosszú, a völgyet mindkét parton sziklás, meredek hegyvonulatok ölelik körül.[173] Tegetthoff nem intézkedett időben a tábor biztosításáról, csak a táborba érés után küldött az átkelő feletti tetőkre, valamint a folyó bal partjára néhány századot.[174] A felkelők, Hadzsi Jamaković vezetésével, az átkelőt körülvevő hegyek gerincén és lejtőin, a Bosznát kísérő magaslatoknak a folyó felé tartó, fátlan nyúlványain vetették meg a lábukat. A védelem súlypontját a bal parton hozták létre. Mintegy 2,5 km széles védelmi vonalat alakítottak ki 1500—1600 felkelővel, úgy, hogy a védelmi vonal jobbszárnya a folyóra támaszkodott. A folyó túlsó partján 1,5 km szélességben folytatódott az egy karaulával megerősített vonal, amelyet 6—800 fő szállt meg.[175] Az átkeléshez Tegetthoffnak csak egy komp állt rendelkezésére, mellyel egyszerre 30 embert vagy 3 kocsit lehetett átszállítani, s a hadosztálynak ezzel a járművel kellett a túlsó partra jutnia.[176] A felkelők, zömükben környékbeli lakosok, az átkelőt kényelmesen tűz alatt tarthatták.[177] A hadosztálynak a felkelők közvetlen közelségéről nem volt tudomása, a táborba ért katonák lerakták a fegyvereiket, fáért, vízért mentek, hogy előkészüljenek a főzéshez.[178] A nyugvásbiztosító alegységek még nem értek a helyükre, a menetbiztosítók pedig, a bal partra küldött két szakasz kivételével, bevonultak. Jogosnak tűnik Freytag-Loringhoven kritikája: „Ha már az előnyomulás alatt a Boszna mindkét partján, az erdős magaslatokon 2—2 század járőrláncba szétbontakozva, s közvetlen mögöttük támogató alegységek haladnak, és ugyenezen századok a nyugvásra való átmenetnél a biztosítást átveszik, akkor nem történhet meg, hogy egyszerre kerülnek ellenséges tűzbe a biztosító részlegek és a táborozó zöm."[179]

A felkelők első lövése akkor dördült el, amikor a komp először fordult, hogy a bal partra küldött nyugvásbiztosítókat átvigye. A lövésre az egész védelmi vonal gyalogsági tüze következett. A táborra, a kompra, a bal parton éppen beér-

172 KA AFA 13-8-250/19. Philippović beszámolója Szarajevó bevételéről. HL 1756. o.
173 KA AFA 13-8-226. Tegetthoff beszámolója az ütközetről. HL 1755. dob.
174 Uo.
175 KA AFA 13-8-241/38., 13-8-226. HL 1755. dob.
176 KA AFA 13-8-226/26. HL 1755. dob.
177 KA AFA 13-8-241/38. HL 1755. dob.
178 KA AFA 13-8-226/7. HL 1755. dob.; A Die Occupation . . . a 377. oldalon azt írja, hogy a biztosító alegységek már a táborba vonulás előtt látták a felkelőket. Ez lehetséges, de akkor miért nem értesítették a hadosztályparancsnokot? A menetbiztosítók és a zöm között optikai jelzőrészlegek tartották a kapcsolatot. KA AFA 13-8-226. HL 1755. dob.
179 *Freytag—Loringhoven:* i. m. 61. o.

kező két szakaszra záporoztak a lövedékek. Délután egy óra volt.[180] Tegetthoff azonnal tüzelőállásba vitetett két üteget, és lövette a bal parton húzódó védelmi vonalat. A tüzérségi tűz fedezete alatt az utászok megfeszített erővel szállították át a századokat.[181] A bal partra érkezett alegységek az átkelővel szembeni magaslatról a felkelőket rohammal visszaszorították. 15 óra körül már három vadász század ékelődött be a védelmi vonalba. Az egyik század ellen 60—70 gyalogos és 12—15 lovas vakmerő ellenlökést hajtott végre, az ütegek tüzérségi tüze azonban az ellenlökő csoportot szétverte. A felkelők lassan hátrálni kezdtek, és 17 órakor a bal parton a harc befejeződött. A jobb parton csak tűzpárbaj folyt, majd 17 óra után a tüzérség áthelyezte tüzét a karaulára és környékére, melynek hatására a felkelők 18 órakor feladták védelmi vonalukat, és elvonultak.[182]

Az oszlopnak augusztus 16-án, a menetterv szerint, pihenőt kellett volna tartania. A befutott hírek, valamint a kakanji csata alapján Tegetthoff bizonyos volt abban, hogy Visokónál komoly ellenállásra számíthat, amelynek áttörése időbe telik. A megadott napon azonban Szarajevóhoz akart érni, hogy a város elfoglalásában részt vegyen.[183] A kakanji ütközet hatására menetét három oszlopban kívánta végrehajtani. Jobbra, a Hum hegy felé, Han Belalovac irányában, Dreger ezredes vezetésével két zászlóaljat és négy hegyi ágyút különített ki, amire korábban még Philippović adott parancsot. Bal oldalvédként, a Boszna jobb partján, két zászlóaljat hagyott. Az oldaloszlopoknak a főoszlop előtt négy órával kellett indulni. Az út az átkelőtől Visoko felé a Boszna szorossá szűkült völgyében vezetett. A szoros Kolotićnál egy 450—550 m széles, 700 m hosszú völgybe torkollott, aminek végét a folyó kanyarulatánál egy hegy zárta le. A középső oszlop élzászlóalját 10 órakor, a szorosból kilépés pillanatában, gyalogsági tűz fogadta. Két század szétbontakozott a szoros kijáratánál, a többi azonban bennrekedt. A tüzérek csak két löveget tudtak az úton felállítani, a többinek nem jutott hely.[184] 11 óra felé először egy század, végül egy zászlóalj felkapaszkodott a szoros sziklás falán, átverekedte magát a bozótokon, és elindult, hogy megkerülje a felkelők balszárnyát. Szakadatlan tűzben sikerült megközelíteniük a felkelők állásait, és kétórás tűzharc után visszavonulásra kényszerítették őket.[185] A folyó jobb partján haladó két zászlóalj útközben két falut szállt meg, és lakosait kíméletlenül lefegyverezte. Továbbvonulás közben, 8.30-kor, beleütközött egy felkelő csoportba, melyet üldözni kezdett. A felkelők 10 óra tájban átmásztak egy sziklahasadékon, a túloldalon tüzelőállást foglaltak, és négy óra hosszat mozdulatlanságra kényszerítették a zászlóaljakat, majd elvonultak Visoko felé.[186]

Tegetthoff jobb oszlopa, Dreger ezredes vezetésével, 16-án reggel, az átkelés lassúsága miatt másfél órai késéssel indult a Hum hegy felé. Han Belalovac irányában haladva egy Papratica nevű településről a lakosok tüzet nyitottak az oldalbiztosító századra. Dreger egyik százada kivált az oszlopból, hogy a megtorlást végrehajtsa.[187] A zászlóaljak 13-kor érkeztek Sebinjébe, rövid pihenőt tartottak és indultak tovább. Az élen két század haladt, utána az üteg, majd a zöm. A Hum hegyre kapaszkodva, a falutól 2—2,5 km-re, hirtelen reguláris katonákat, mintegy 400 redifet pillantottak meg, akik mögöttük Sebinje felé közeled-

180 KA AFA 13-8-226/4. HL 1755. dob.
181 KA AFA 13-8-226 és 13-8-226/26. HL 1755. dob.
182 KA AFA 13-8-226. HL 1755. dob.
183 KA AFA 13-8-230. HL 1755. dob.
184 Uo.
185 Uo és 13-8-230/1. HL 1755. dob.
186 KA AFA 13-8-230/7. HL 1755. dob.
187 KA AFA 13-8-229/10. HL 1755. dob.

tek. Dreger a lövegeket azonnal tüzelőállásba parancsolta, a két zászlóaljjal futólépésben egy magaslati helyre igyekezett, szétbontakoztatta őket, és tüzet nyitott az ellenségre.[188] A redifek egy százados vezetése alatt ugyancsak szétbontakoztak, ugyanazt a kedvező magaslatot akarták futva elérni, de elkéstek.[189] A futást nem hagyták abba, szuronyrohamot indítottak Dreger arcvonala ellen, de a heves ágyú- és puskatűzben a roham összeomlott. A redifek számos halottat visszahagyva eltűntek az erdőben.[190] Dreger éjszakára ott maradt Sebinjénél, csak egy erős járőrt küldött Han Belalovac felé. A járőr találkozott Müller eltévedt alegységeivel, tájékoztatta őket a mellékoszlop mozgásáról, majd visszatért Sebinjébe.[191]

A visokói ütközet augusztus 17-én

A kormány felhívására a szarajevói és visokói kerületből hosszabb ideje kisebb-nagyobb csoportokban felkelők érkeztek a visokói táborba, ahol katonák képezték ki őket a hátultöltő fegyverek használatára. A legjobban kiképzettek Zenicába mentek, hogy az ottani felkelés magját képezzék. A többi, mintegy 1800—2000 fő, augusztus 15-e óta tartózkodott a táborban és tanulta a fegyverek kezelését. Amikor megkérkezett a kakanji vereség híre, a visokói bíró Szarajevóba sietett segítségért és augusztus 16-án este 300 redif katonával és két ágyúval érkezett vissza.[192] A felkelők parancsnoka, Hadzsi Jamaković 17-re újra passzív védelmet szervezett, mint Kakanjnál, ezúttal azonban arra törekedett, hogy a szárnyakat ne lehessen megkerülni. Széles és jó kilövést biztosító arcvonalat képezett, a felkelőket több lépcsőben egymás mögött helyezte el.[193] Az egész arcvonalat és az előtte fekvő, bozóttal benőtt terepet a Boszna két részre osztotta, az út Visoko felé a folyó bal partján vezetett. A bal parti arcvonal a Kralnjevac hegy északi lejtőjén húzódott, amelyet egy Saban nevű albán vezetésével 8—900 fő szállt meg, egy ágyúval. A felkelők egy része lövészgödröket ásott magának, a többi a terep kínálta lehetőségeket használta fedezékként. A jobb parti védelem parancsnoka Hadzsi Jamaković lett, aki az 1300—1400 felkelőt, köztük a redifeket is, a Vratnica fiatal erdővel bevont hátán és nyugati lejtőjén helyezte el, egy ágyút pedig a vonal mögött állított fel.[194]

Tegetthoff részben tudott a felkelők készülődéseiről, ezért erősebb oldalvéddel akarta megszervezni támadó menetét. Dregerre azonban nem számíthatott, mert csak éjszaka kapott hírt tőle, hogy reggel 5-kor indul Visoko felé. A távolság miatt Dreger két zászlóalja és hegyi ütege nem érkezhetett meg időben, ezért két századból új oldalvédet szervezett. Bal oszlopként 6 századot és két hegyi ágyút indított útba Kaltenbrunner alezredes vezetésével a Boszna jobb partján.[195] Az oldaloszlopok 5.30-kor, a főerők 7.30-kor kezdték meg a menetet. A bal oszlop és a zöm már 8 óra előtt az ellenség gyalogsági és ágyútüzébe került. Az oszlopok szétbontakoztak és 10 óráig halogató harcot vívtak a jelentős távolságról tüzelő ellenséggel. Kaltenbrunner takarékoskodni akart a lőszer-

188 Uo. és 13-8-229/11. HL 1755. dob.
189 KA AFA 13-8-229/10. HL 1755. dob. Egy fogságba esett török katona vallomása szerint. A katonát feltehetőleg nagyon megverték, mert Dreger feljegyezte, hogy „utólag megsebesült".
190 KA AFA 13-8-229/11. HL 1755. dob.
191 KA AFA 13-8-229/10. HL 1755. dob.
192 KA AFA 13-8-241/38. HL 1756. dob.
193 KA AFA 13-8-241/25. HL 1756. dob.
194 KA AFA 13-8-241/38. HL 1756. dob.
195 KA AFA 13-8-241/25. Dreger ezredes még a maga által adott késői indulási időt is megtoldotta egy órával. Csak az ütközet befejezése után érkezett Visokóba.

rel, szüneteket tartott, amitől a felkelők felbátorodtak, a sűrű bozótban előrelopakodtak, és 11 óra körül, közvetlen közelről, szörnyű kiáltásokkal rávetették magukat a századokra. A katonák megrémültek, és eszeveszett futással menekültek. Kaltenbrunner egyetlen tartalék századát személyesen vezette szuronyrohamra, sikerült a felkelőket, majd menekülő századait megállítani. Helyzete azonban csak átmenetileg javult meg. Jamaković parancsot adott Kaltenbrunner arcvonalának megkerülésére,[196] amit Tegetthoff tüzérségi tűzzel sem tudott megakadályozni.

Ezalatt a Boszna bal partján harcoló két zászlóalj közül az egyiknek sikerült felkapaszkodnia a Kralnjevac hegyre, úgy, hogy az egyik század egy sziklahasadékot talált, amin keresztül észrevétlenül be tudott szivárogni a felkelők vonalába. A század közvetlen közelről tüzet nyitott a védőkre, és beékelődött soraikba. 11.30 körül a felkelők elhagyták első védelmi vonalukat és a másodikba vonultak vissza.[197] A zászlóalj azonban erőszakosan folytatta előnyomulását. Saban védelmi vonala rövidesen megingott.[198] A balszárnyra nehezedő nyomást Tegetthoff két század harcbavetésével csökkentette, Kaltenbrunner hátrálását megállította.[199] 12.30-kor a felkelők balszárnya összeomlott, Saban és csoportja elmenekült. Tegetthoff 13 órakor már bevonult Visokóba, ahol a még ellenálló lakosokat lemészároltatta.[200] Jamaković, Saban futását látva, lassan visszavonult a Vratnica hegyig, majd belátva, hogy az ellenállás reménytelen, rendezetten elvonult Szarajevo felé.[201]

Szarajevo eleste augusztus 19-én

Este Tegetthoff oszlopa Visoko mellett pihent. 18 órakor érkezett meg a táborba Philippović hírvivője a másnapi támadási paranccsal,[202] amelyben a hadosztály a Visoko—Szarajevo ÉNY támadási irányt kapta. Az oszlopnak 18-án reggelre Szarajevo ÉNY, Han Seminováchoz kellett érnie, hogy a főoszloppal együttműködve támadjon a városra. Tegetthoff, mivel csapatai fáradtak voltak, a katonák felszerelését kocsikra rakatta, csak fegyvert és némi élelmet hagyott náluk.[203] Hajnali 3 órakor indult, 8-kor zömével már Han Seminovácnál állt, egy órás pihenőt tartott és várta Philippović felbukkanását. Helyette 9.30-kor Philippović parancsa érkezett, hogy állítsa le előnyomulását, mert a főoszlop katonái fáradtak, és 18-ra pihenőt kaptak. Tegetthoff elővéd zászlóaljai ekkor már megszállták a várost közvetlenül uraló Pasan és Kosarsko hegyeket. Szarajevo csendben hevert a lábuk előtt, semmilyen védelmi előkészületet nem láttak. Tegetthoff mégis visszarendelte őket a zömhöz és tábort veretett.[204]

A hadosztályparancsnok durva hibát követett el, amikor kedvező állásait ellenállás nélkül feladta, nemcsak azért, mert másnap ugyanitt harccal kellett előnyomulnia, hanem azért is, mert a hegyi háborúban az oldaloszlopoknak a meglevő viszonyok alapján kell cselekedni és a főparancsnok döntését értelemsze-

196 KA AFA 13-8-241/27. HL 1756. dob.
197 KA AFA 13-8-241/25. HL 1756. dob.
198 KA AFA 13-8-241/26. HL 1756. dob.
199 KA AFA 13-8-241/27. HL 1756. dob.
200 KA AFA 13-8-241/25. HL 1756. dob.
201 KA AFA 13-8-241/27., 13-8-241/38. HL 1756. dob. Tegetthoff oszlopa Visokónál 19 halottat, 133 sebesültet és 3 eltűntet vesztett. KA AFA 13-8-241/25.
202 A hírvivő 15 órakor indult, a két oszlop között 17-én este 3 órás távolság volt, amely másnap, Szarajevóhoz közeledve, erősen csökkent. KA AFA 13-8-250/19. Philippović beszámolója a szarajevói ütközetről. HL 1756. dob.
203 KA AFA 13-8-250/20. Tegetthoff beszámolója a szarajevói ütközetről. HL 1756. dob.
204 Uo.

rűen kell végrehajtani.[205] Tegetthoff nem kis éllel jelentette vissza Philippovićnak, hogy „... ha a hadtestparancsnok engedélyezi, holnap napfelkeltekor elfoglalom a Pasan hegyet."[206] Philippović sem maradt adós. Közölte újabb elhatározását, amelyből teljesen kihagyta Tegetthoff oszlopát, csak saját feladatait ismertette, és a végén megjegyezte: Tegetthoff abban a helyzetben van, hogy fentről végignézheti a harcot, esetleg segíthet is, de lemond arról, hogy összeköttetésben álljon vele.[207]

Szarajevót reggel, vagy a délelőtti órákban különösebb áldozatok nélkül el lehetett volna foglalni. A népi bizottság az utolsó ülésen a megadást elfogadta és megbízta Hafiz pasát, hogy a döntésről értesítse a hadtestparancsnokot. Jamaković felkelői a visokói vereség másnapján, a délután folyamán vonultak be a városba. Valószínűleg üldözéstől tartva, kikerülték a Visoko és Szarajevo közötti utat. Jamaković, amint a városba érkezett, azonnal megkezdte a védelem szervezését. Hafiz ekkor már útban volt az osztrák—magyar csapatok előőrsének vonala felé.[208]

18-án délután a felkelők a főoszlop hátában jelentkeztek, egy kocsioszlopot támadtak meg, de az utat fedező gyalogság tüzére eltűntek. A gyalogosok kilenc foglyot ejtettek, akik közül kettőt a helyszínen agyonlőttek, a többit Blazujba szállították, statáriális bíróság elé.[209]

Philippović 18-án délután két huszárszázadot és két hegyi üteget küldött erőszakos felderítésre a város felé. A felderítők háborítatlanul közeledtek Szarajevóhoz, sőt egy lovas járőr még a városba is belovagolt és eljutott a kórházig. Az ütegek a város szélétől 1500 m-re tüzelőállást foglaltak és a város környékén észrevett embercsoportokra tüzet nyitottak. A város felől később egy ágyúval visszalőttek, de ez is hamar elhallgatott. A századok estefelé tértek vissza a táborba.[210] A felderítők jelentették, hogy a várost három oldalról magaslatok veszik körül, csak a nyugati oldalon, a szarajevói medence felől nem. Észak felől a Kobila Glava karéja emelkedik, melynek a városhoz közelebb fekvő hegyei, a Kosarsko és a Pasan dominálnak Szarajevo felett. Délről a Trebević hegység húzódik, a városhoz legközelebb álló része, a Debelo hegy, ugyancsak uralgó magaslat. A medencét kelet felől a kopár Borja brdo zárja le. Szarajevót a Miljačka patak szeli át, mely a Trebević és a Borja brdo között dél felé nyit utat a várost elhagyó forgalomnak. Ahol a Miljačka elhagyja a várost, ott emelkedik az erőd, mintegy 150 m-re a város felett, két nagyobb és több kisebb bástyával. A felderítők szerint az erőd védelemre csak relatíve alkalmas, mert falai helyenként düledeznek. Az erőd eleste a város elestét jelenti. A felderítők közölték még, hogy ellenállásra utaló előkészületeket az erődben, továbbá a Blazujból Szarajevóba vezető út mentén, a Debelo brdo ÉNY-i lejtőjén láttak. A felkelők sáncokat emeltek és ágyúkat vittek tüzelőállásba.[211]

Tegetthoff parancsnokaival a Kobila Glaváról szemrevételezte a Szarajevó előtti terepet, és megállapította, hogy a védelem legfontosabb pontja a Pasan hegy, egy kopasz, köves magaslat, amelyet a felkelők délutánra megszálltak. Pasan brdótól a Miljačka patakig kertekkel, házakkal, fasorokkal fedett hegyhát húzódik a város északnyugati oldalán, amely akadályozza a belövést a Kosarsko

205 *Freytag—Loringhoven:* i. m. 74. o.
206 KA AFA 13-8-250/20. HL 1756. dob.; Die Occupation ... 418. o.
207 KA AFA 13-8-250/3.
208 Philippović letartóztatta Hafiz pasát és Brodban internálta. KA AFA 13-8-262. HL 1757. dob.
209 KA AFA 13-8-248. HL 1756. dob.
210 KA AFA 13-8-249/5. HL 1756. dob.
211 KA AFA 13-8-250/19. HL 1756. dob.

hegy felől, s a felkelőknek kedvező védelmi vonalat biztosít. A Kosarsko hegy a város nyugati peremén emelkedik, a Kobila Glava felől akadálytalanul meg lehet közelíteni, ahonnan az előbbi hegyhát védőit tűz alá lehet venni. A támadás legnehezebb pontja az erőd, mert 4 m magas falaival teljesen uralja az előtte fekvő csaknem csupasz terepet. Tegetthoff az erődben öt ágyút figyelt meg.[212] A felderítők azonban nem tudták megállapítani a felkelők számát, összetételét, a reguláris katonák arányát, mert az ellenállás lényegében hajnalra szerveződött meg. Szarajevo meglehetősen kiterjedt, népes város volt, ebből következtetni lehetett az ellenállás nagyságára.[213]

Philippović elgondolása szerint támadási iránynak a Blazuj és Szarajevo közötti úttól délre fekvő, a medence déli peremén húzódó hegyvonulat látszott alkalmasnak, mert a városba lapályon vezetett az út, amelyet két oldalról védelemre alkalmas magaslatok kísértek. A főoszlop két támadó csoportjának, Kaiffel vezérőrnagy és Villecz ezredes dandárjának, el kellett jutni a Debelo hegyig, ott északnak fordulni és — balszárnyon Villecz, jobbszárnyon Kaiffel — a városba törni. Philippović tudta, hogy Tegetthoff a súrlódás ellenére a Pasan hegyen keresztül az erőd ellen fog támadni, s ezt haditervében is rögzítette. A főoszlop erőelosztásakor a tüzérség az eddigieknél nagyobb súlyt kapott. Kaiffel dandárja 4 és fél zászlóaljból és 12 (4 hegyi és 8 könnyű) lövegből állt, Villecz 3 zászlóaljának 16 nehéz löveg, a két zászlóaljnyi hadtest-tartaléknak 8 könnyű löveg jutott. Tegetthoff egyik dandárja, Lemaic ezredes vezetése alatt, 4 zászlóalj és 4 hegyi ágyú erővel azt a feladatot kapta, hogy a Kobila Glava felől DK-i irányban a Pasan hegyen át támadja meg az erődöt, és foglalja el. Müller vezérőrnagynak 2 és fél zászlóaljjal és 12 hegyi ágyúval a Kosarsko hegy felől, a város ÉNY-i peremét védő, a Pasan hegytől induló hátat kellett birtokba venni, és onnan a városba törni. Csatlakozási pont a két dandár között a Pasan hegy nyugati lejtője volt.[214]

A várost 7.30-ig sűrű köd borította.[215]

Legkorábban, 2.30-kor, Lemaic dandárja indult a Kobila Glaván át a Pasan hegy felé. Az élzászlóalj először a keskeny és meredek hegyi úton egyesével, majd öt óra után, a felkelők vonalához közel, rajvonalban haladt előre. A felkelők ilyen korai támadásra nem voltak felkészülve, a Pasan hegyen gyenge ellenállást tanúsítottak és röviddel 6 óra előtt feladták hevenyészett sáncaikat. A dandár felzárkózott az élen haladó zászlóaljhoz, szétbontakozott a hegytől keletre, az erőd ellen indult; az üteg a hegyen tüzelőállást foglalt és támogatta az előnyomulókat. A felkelők az erődből, az erőd előtti sziklás terep fedezékei mögül ágyú- és puskatűzzel védekeztek, sőt, a dandár arcvonalának meghosszabbításában, a Borja brdo lejtőin, újabb csoportok bukkantak fel és oldalazó tűz alá vették a támadókat. Az előnyomulás kifulladt. Lemaic kénytelen volt egy zászlóaljat balra küldeni, hogy a kellemetlen oldaltámadóktól megszabaduljon, a többivel pedig szakaszosan mozgott előre. 8 órától kezdve egymás után több szuronyrohamot indított az erőd előtti terepen befészkelt ellenség ellen. Végre 10 órára sikerült a felkelőket az erődbe szorítania, de nem követhette őket, mert a védők erős tüzérségi és gyalogsági tüzükkel lehetetlenné tettek minden

212 KA AFA 13-8-250/20. HL 1756. dob.
213 Az 1879-es népszámlálás adatai szerint 6110 házban 21 377 fő lakott, ebből 14 848 mhomedán, 3747 görögkeleti, 698 katolikus és 2077 izraelita. (Militär-statistische Uebersicht... 6—7. o.) Az ostrom idején a lakosság száma, a menekültek és a városba visszavonult felkelők miatt, több lehetett.
214 KA AFA 13-8-250/19. HL 1756. dob.
215 Uo.

mozgást. A dandár mozdulatlan maradt 13 óráig, amikor a városban a helyzet gyökeresen megváltozott.[216]

Müller 3-kor indult, 4-kor már a Kobila Glaváról ereszkedett lefelé és Lemaiccal együttműködve foglalta el a Pasan hegyet. A felkelők a hegy déli, délnyugati lejtőjén a város felé húzódó hegyháton kapaszkodtak meg. Az erőd lövegei Müller alegységeit, sőt a Kosarsko brdo közelébe előrevont ágyúit is tűz alatt tartották. A hegyi ágyúk ekkora távolságról nem tudták viszonozni a tüzet. 9.30-kor déli irányból Villecz megközelítette a várost, súlyos harcban elfoglalta a Debelo hegyet és rövidesen lehetőséget teremtett, hogy Müller arcvonalával érintkezésbe lépjen. Nehéz lövegei egy részét a Kosarsko hegyre vezényelte, ahonnan tüzet nyitott az erődre és az előtte húzódó hegyhátra. 11 óra körül a felkelők lövegei elnémultak. Müller az ütegek tüzének fedezete alatt 8 századdal Szarajevo északnyugati városrésze felé szorította a felkelőket. 11 órakor elérte a szélső házakat, az ütegek a városra helyezték át a tüzüket, a századok pedig betörtek az égő Szarajevóba.[217]

Philippović oszlopa, miután Tegetthoffal nem szervezte meg az együttműködést, később lépett harcba. Kaiffel és Villecz dandárjai reggel 5-kor indultak el a blazuji táborból. Villecznek Ilidzse mellett egy óra pihenőt kellett tartania, hogy Kaiffelnak időt hagyjon a Szarajevótól délre húzódó szétbontakozási terepszakasz eléréséhez. A felderítők azonban azzal a meglepő hírrel tértek vissza, hogy a szarajevói úttól délre, a Fratinselo nevű kísérő hegyvonulaton nem találtak felkelőket. Villecz a magaslatot azonnal megszállta, lövegeket vitetett fel, és 8-tól tűzzel támogatta Kaiffel dandárjának menetét, akit kisebb felkelő csoportok zavaró tűz alatt tartottak. Villecz zászlóaljai a várostól délnyugatra bontakoztak szét: két zászlóalj a Fratinselo hegyvonulat északi lejtőjén, egy tartalékként a szarajevói úton. A Frantinselo északi lejtője sziklás és meredek, a város felé nehéz volt leereszkedni, a felkelők pedig a Debelo hegyről igen heves tűzzel akadályozták az előremozgást. A katonák lépésről lépésre, a sziklák közt fedezékeket keresve haladtak előre, lekötötték a hegyet védők figyelmét. Ezalatt a tartalék zászlóalj az út két oldalán szétbontakozott és a felkelők háta mögött megközelítette a város nyugati bejáratát, sőt 11 órakor már a városban harcolt. A felkelők két tűz közé kerültek, kiürítették a Debelo hegyet és a városba hátráltak. Villecznek a Fratinselón elhelyezett lövegei az erődöt lőtték, a nagy távolság miatt azonban semmilyen eredményt nem értek el, ezért a tüzérfőnök parancsára átvonultak a Kosarsko hegyre, Müller arcvonala mögé.[218]

Kaiffel dandárja, a főoszlop jobbszárnyán, reggel 6 órára csaknem befejezte a város bekerítését, amikor a Szarajevótól délre fekvő dombokról erős tűzbe került, és szétbontakozott. A szétbontakozás a medencét borító sűrű köd ellenére sikerült, csak egy alegység tévedt el. A dandár előremozgását igen megnehezítették a felkelők, akik a Debelo hegyet és néhány kiemelkedő pontot szálltak meg és távolról puskatűzzel, valamint egy ágyúval hatásosan zárták le az előttük fekvő terepet. Felkelő csoportok bukkantak fel a dandártól jobbra is és zavarták az előnyomulást, ezért Kaiffel kénytelen volt kelet felé néhány szakaszszal új arcvonalat nyitni, és zavaró tűzzel a felkelőket megállítani. Ezen az arcvonalon Szarajevo elfoglalásáig változás nem történt, s ez fontos előnyhöz jut-

216 KA AFA 13-8-250/35. Lemaic ezredes beszámolója Szarajevó bevételéről. HL 1756. dob.; 13-8-250/56. Az 52. gyalogezred parancsnokának beszámolója Szarajevó bevételéről. HL 1756. dob.

217 KA AFA 13-8-250/20., 13-8-250/51. Müller beszámolója az ostromról.; 13-8-250/29. A 12/7. nehéz üteg parancsnokának beszámolója az üteg működéséről, 13-8-250/19. HL 1756. dob.

218 KA AFA 13-8-250/19., 13-8-250/26. Villecz beszámolója a dandár harcáról. HL 1756. dob. 13-8-250/27. A 46. gyalogezred parancsnokának beszámolója a harcról. HL 1756. dob.

tatta a felkelőket. Kaiffel ugyanis nem jutott ki a Miljačka völgyéig, a városból kivezető útig. A teljes körülzárás tehát nem sikerült. A dandár 8.30-ra elnémította az ágyút, 9 óra körül megközelítette a dombokon védekezők arcvonalát, majd Villecz zászlóaljaival együttműködve jobbról megkerülte és 10 óra után visszavonulásra kényszerítette a felkelőket.[219] Délelőtt 11 órára a felkelők védelme a város körül összeomlott, csak az erődtől északra állta a támadók nyomását. A Müller alárendeltségébe tartozó 46. gyalogezred 11 órától véres utcai harcot vívott a város északnyugati részében és a Miljačka mentén szívósan védekező felkelőkkel. Villecz egyik zászlóalja nem sokkal később délről tört be Szarajevóba. A támadókkal szemben fegyvert fogott a lakosság. Asszonyok, gyerekek rohantak az első vonalba, vagy eltorlaszolták a kis ablakokat a házak földszintjén, és a felbukkanó katonákra az utcákon emelt fedezékek mögül, a házak emeleti ablakaiból, a tetőkről zúdítottak gyilkos tüzet. A támadóknak minden házat külön kellett megrohamozni, vagy felgyújtva megsemmisíteni. Egyre több alegység harcolt már a városban. Kaiffel és Villecz zászlóaljai a Miljačkától délre, Müller egész dandárja a város nyugati—északnyugati részében igyekezett megtörni a lakosság ellenállását. A mohamedán negyedben borzasztó küzdelem folyt. A városban rekedt török katonák, csendőrök, a vidéki menekültek — köztük a montenegrói, niksiči, a szarajevói lakosok, legnagyobbrészt szegény kézművesek, kereskedők, köztük öregek, gyerekek, asszonyok, fiatal lányok — kétségbeesetten védekeztek, lőttek az égő házak pinceablakaiból, a kertekből, a minaretek tetejéről. A katonák lépésről lépésre, utcáról utcára haladtak előre, irgalmatlanul lelőttek mindenkit, aki útjukba akadt; a minaretekbe menekült nőket a magasból dobálták le, a házakban fegyvert emelő gyerekekkel ugyanúgy végeztek, mint a felkelőkkel. A „bosnyák Zaragoza" égő házaival, halottaival, haldoklóival, életben maradt lakosságával délutánra az osztrák—magyar csapatok birtokába került. Az erőd védői a Miljačka völgyében délre, a hegyek közé menekültek.[220]

Szarajevo elfoglalása Philippović személyes sikere volt, mert vállalta a kockázatot, előrenyomult, hogy megfossza központjától a felkelést és elvágja egymástól a Bosznia különböző vidékein összpontosuló felkelő csoportokat. Magától értetődő volt azonban, hogy a 13. hadtest, 78 000 fős létszámával, nem tudja az okkupációt befejezni, sőt a mintegy 200 km hosszú hadtápvonalakat sem tudja tartósan védeni. Philippović csak arra vállalkozhatott, hogy az erősítések beérkezéséig megakadályozza a felkelők nagyobb erőinek összevonását és megtartja az elfoglalt összeköttetési vonalakat. Ferenc József augusztus első napjaiban már küldött erősítéseket a hadtest után,[221] az augusztus 3. és 10. között lezajlott ütközetek hatására mozgósított két hadosztályt és két dandárt.[222] Mindez azonban kevés volt. A vezérkar becslése szerint a felkelés hatalmas tömegeket ragadott magával, a fegyverben állók száma elérte a 134 000 főt.[223] Az okkupációt a tél beálltáig be kellett fejezni, mielőtt az utak járhatatlanokká válnak. Szükség volt tehát újabb erők mozgósítására. Az uralkodó augusztus 20-án elrendelte

219 KA AFA 13-8-250/19., 13-8-250/21. Kaiffel beszámolója a dandár harcáról. HL 1756. dob.
220 KA AFA 13-8-250/18., 13-8-250/19., 13-8-250/20., 13-8-250/21., 13-8-250/26., 13-8-250/27., 13-8-250/33., 13-8-250/37. HL 1756. dob.
A 38. gyalogezred 1. zászlóaljának parancsnoka írta, hogy ha egy házba bejutottak, a lakókat az udvarra kergették, s ha valaki ellenszegült, mindenkit agyonlőttek. 13-8-250/38. HL 1756. dob. *Georg Holtz:* Die letzten Kämpfe und der Heimmarsch Stern. Wien und Leipzig, 1908. 3. *Carl Braum:* Sarajevo 1878. Davael, Leipzig, 1907. 61—70. o.
221 Elsősorban műszaki és szállító századokat. L.: a 92., 93., és 94. lábjegyzeteket.
222 KA MK 97-9/2 ex 1879.
223 Haus-Hof und Staatsarchiv. Protokoll des Gemeinsames Ministerrates. 19. August 1878.

további négy hadosztály és egy lovasdandár mozgósítását, és így az okkupáció befejezésére összesen 11 hadosztály, két lovasdandár és 276 löveg sorakozott fel.[224] Mintegy 200 000 első vonalbeli katona tudta csak megtörni október végéig tartó súlyos harcokkal a felkelők ellenállását, elfoglalni egész Boszniát és Hercegovinát.

Ласло Бенце

ОПЕРАЦИИ ГЛАВНОЙ КОЛОННЫ 13 ИМПЕРАТОРСКОГО И КОРОЛЕВСКОГО КОРПУСА В БОСНИИ В ПЕРИОД С 29 ИЮЛЯ ПО 19 АВГУСТА 1878 ГОДА

Резюме

Правящие круги Австро—Венгерской Монархии считали опасными для себя условия мирного договора, заключенного в марте 1878 года в Сан-Стефано, так как вследствие его усилились позиции России на Балканах, а получившие независимость южно-славянские национальные государства влияли на южно-славянские национальности Монархии, усиливая их стремления к отколу от Австро—Венгрии. Министр внешних дел граф Дюла Андрашши заручился поддержкой руководящих кругов еворпейских держав: конгресс в Берлине присудил Австро—Венгерской Монархии Боснию и Герцеговину, которые входили в состав турецкой империи. Турция делала вид, что приняла это решение, однако тайно из Турции было вывезено значительное количество военного имущества на территорию, которую предстояло оккупировать Австро—Венгрии. В Сараево мусульманское население подняло мятеж, сумело добиться присоединения к нему регулярной турецкой армии и приобрело поддержку живущих в городе православных христиан. Было сформировано временное правительство, которое приступило к организации вооруженного сопротивления. Большинство провинциальных городов присоединились к восстанию.

Франц Иосиф мобилизовал на оккупацию южно-славянских территорий четыре дивизии, всего 78 000 человек. Командующий отмобилизованными войсками генерал-фельдмаршал Иосиф Филиппович решил продвигаться по долине реки Босны и Врбас во внутренние районы страны, соответствующим образом обеспечивая при этом фланги. Перед главной колонной, в состав которой входили четыре бригады, общей численностью 30 000 человек и 48 орудий, была поставлена задача продвигаться вперед по дороге, проходившей в долине р. Босны, и занять Сараево. Командирам были отданы приказы об обеспечении мирного характера оккупации, дабы избежать видимости завоевания. В первые дни выступления колонны восставшие дали ей возможность беспрепятственности произвести марш, однако 3 августа у пункта Маглайа был совершен налет на один гусарский эскадрон. Это вооруженное столкновение явилось поворотным пунктом в оккупационной операции. Ее мирный характер был прекращен. Успех придал смелости населению, которое перешло на сторону восставших. Франц Иосиф дал указ солдатам считать повстанцев ревлюционерами-анархистами, коммунарами и уничтожать их. Главная колонна в ходе продвижения вперед вела авангардные бои в селениях Кошна и Маглай. Не далеко от села Зепче произошло сражение. Повстанцы потерпели поражение. Филиппович проанализировал опыт, приобретенный в ходе первых вооруженных столкновений, и разработал способ ведения боя с пассивной линейной обороной восставших. Он пришел к выводу, что исход битвы будут решать фланговые колонны, которые, продвигаясь вперед по возвышенностям, находившимся вдоль долины, окружат фланги противника и нанесут ему удар с фланга и сзади. На этом направлении будут находиться некоторые части и основные силы артиллерии, которые затяжным боем с фронта свяжут силы противника. Численный состав фланговых колонн возрастал от сражения к сражению, против Врандукского ущелья вперед продвигался уже целый полк и бригада.

Представители правительства в Сараево пытались убедить генерал-фельдмаршала Филипповича приостановить наступление, но их попытки потерпели неудачу.

224 KA MK 97-9/2 ex 1879.

Дивизии, защищавшие фланги главной колонны, в середине августа оказались в тяжелом положении, повстанцы угрожали линии связи. Филипович не повернул назад, чтобы оказать помощь частям, находившимся в стесненном положении, а продолжал держать курс на Сараево. Главная колонная была разделена на две наступательные группировки, двигавшиеся к столице по дорогам, находившимся друг от друга в 10—13 км. Повстанцы попытались задержать войска Филипповича в ущельях лесистого среднегорья около Сараево. Шли тяжелые бои в окрестностях деревень Хан Белаловац, Какань, Клокоти, а затем и при Високо.

Австро—венгерские войска прорвали арьергардные оборонительные рубежи повстанцев и 18 августа прибыли на подступы к Сараево. Временное правительство решило сдаться. Однако во второй половине дня 18 августа прибыли повстанцы, потерпевшие поражение у Високо, мобилизовали население и на рассвете следующего дня завоеватели были встречены таким сопротивлением, о котором накануне вечером еще никто не смел и думать.

19 августа бригады Филипповича наступали на столицу с четырех направлений. К 11 часам дня они перемолоди сопротивление восставших в окрестных горах и ворвались в горящий город. Большая часть населения, в том числе женщины и дети, защищались с отчаянным упорством. Ко второй половине дня прекратились кровавые уличные бои. Центр восстания перешел в руки австро—венгерских войск.

László Bencze

DIE OPERATIONEN DER HAUPTKOLONNE DES K. u. K. 13. ARMEEKORPS IN BOSNIEN, 29. JULI—19. AUGUST 1878.

Resümee

Die herrschenden Kreisen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie hielten die Bestimmungen des im März 1878 zustandegekommenen Friedens von San-Stefano für gefährlich, weil dadurch sich die Positionen Russlands in der Balkan verstärkten, und die unabhängig gewordenen Nationalstaaten auf die Abfallbestrebungen der südslavischen Nationalitäten der Monarchie eine Wirkung ausübten. Der Aussenminister Gr. Julius Andrássy gewann die Unterstützung der europäischen Grossmächte: der Berliner Kongress zuerkannte der Monarchie die zum türkischen Reich gehörenden Bosnien und Herzegovine. Türkei nahm die Bestimmung scheinbar an, aber lieferte insgeheim auf die besetzenden Territorien Kriegsmaterial bedeutender Menge. In Sarajevo entfaltete die mohamedanische Bevölkerung einen Aufstand, bewegte zum Anschluss das türkische Militär und erwarb die Unterstützung der in der Stadt wohnhaftigen griechisch-katholischen Elemente. Es entstand eine provisorische Regierung, die die Organisierung des bewaffneten Widerstandes sofort begann. Die Mehrheit der Provinz-Städte schloss sich zum Aufstand.

Der Herrscher von Österreich—Ungarn, Kaiser und König Fraz Joseph liess für die Durchführung der Okkupation 4 Divisionen, insgesammt 78 000 Mann mobilisieren. Der Befelshaber der einmarschierenden Truppen, Feldzeugmeister Joseph Philippović beabsichtigte in den Tälern der Flüsse Bosna und Vrbas in das Innere des Landes einzuziehen — mit entsprechender Flankensicherung. Für die Hauptkolonne bestand die Aufgabe, mit vier Brigaden, d. h. mit 30 000 Mann und 48 Batterie auf der im Bosna-Tal führenden Landstrasse zu vorwärtsdringen und die Hauptstadt Sarajevo zu erobern. Die Kommandanten bekamen Weisungen für die Bewahrung des „friedlichen", den Schein der Eroberung meidenden Charakters der Okkupation. Die Aufständer liessen in den ersten Tagen die Hauptkolonne ungestört marschieren, jedoch überfielen am 3. August bei Maglai eine Husarenkompanie. Der Überfall bedeutete im Laufe der Okkupation eine Wendung. Der friedliche Charakter der Einmarschierung hörte auf. Der Erfolg ermutigte die Bevölkerung und stellte sie auf die Seite der Aufständer. Kaiser Franz Joseph wies die Soldaten die Aufständer für anarchistische Revolutionäre, Kommünards zu betrachten und vernichten. Die Hauptkolonne fechtete während ihres Vormarsches bei Kosna und Maglaj einen Vorhutkampf. Vor der Stadt Septsche entfaltete sich ein Gefecht. Die Aufständer

erlitten eine Niederlage. Feldzeugmeister Philippović bewertete die Erfahrungen der ersten Zusammenstösse und gestaltete die Kampfmethode gegen die passive Linienverteidigung der Aufständer aus. Er stellte fest, dass der Ausgang des Gefechtes von den in der Flanke vorrückenden Kolonnen zu entscheiden sollte, die sich in den die Täler begleitenden Höhen vorwärts bewegen, die Flanke des Feindes umgehen und auf ihn von der Flanke bzw. vom Rücken einen Schlag führen. Auf der Landstrasse aufenthalten nur kleinere Kräfte und der Kern der Artillerie um frontal den Feind mit verzögernden Kämpfen binden zu können. Die Stärke der Seitenkolonnen wuchs von Gefecht zu Gefecht an, gegen den Vranduker Pass drangen schon Regimente, bzw. Brigaden vor.

Die Vertreter der sarajevoer Regierung wollten Feldzeugmeister Philippović überreden den Vormarsch zum stehen bringen zu lassen. Ihr Versuch schlug fehl.

Die die Flanke der Hauptkolonne schützenden Divisionen gerieten in der Mitte August in eine schwere Lage, die Aufständer bedrohten die Verbindungslinien. Philippović machte kein Kehr um die gedrängten Truppen helfen zu können, sondern stetzte seinen Weg nach Sarajevo fort. Er teilte die Hauptkolonne auf 2 angreifende Gruppe und näherte die Stadt auf 2, voneinander auf 10—13 km. liegenden Wege. Die Aufständer versuchten vor Sarajevo in den Engpässen des waldigen Mittelgebirge die Philippović Truppen aufhalten. Bei Han Belalovac, Kakanj, Kolotić, dann bei Visoko folgten schwere Kämpfe.

Die österreichisch—ungarische Truppen durchbrachen die letzten Verteidigungslinien der Aufständer und erreichten am 18.-ten August die Hauptstadt Sarajevo. Die provisorische Regierung entschied sich für die Kapitulation. Aber am 18.-ten August, nachmittag, kamen die bei Visoko eine Niederlage erlittenen Aufständer an, mobilisierten die Bevölkerung und am anderen Tag, bei Morgenlicht bekamen die Eroberer einen Widerstand, den am vorherigen Tage abends noch niemand glauben vermöchte.

Am 19.-ten August griffen die Philippović Brigaden aus vier Richtungen die Stadt an. Bis 11 Uhr vormittag zermürberten sie in den umgebenden Bergen den Widerstand der Aufständer, dann brachen sie in das flammende Sarajevo ein. Die Mehrheit der Einwohner, darunter Frauen und Kinder, verteidigten sich erbittert. Bis nachmittag hörten die blutigen Strassenkämpfe auf. Die österreichisch—ungarischen Truppen nahmen in Besitz das Zentrum des Aufstandes.